

Yatsı Namazının Son Vaktine Dair Görüşün Hanefi Mezhebindeki Evrimi ve Temelleri

Dr. Fatih Orum*

Özet: Nisa sûresinin 103. âyetinde namazın müminlere belirli vakitlerde farz kılındığı bildirilir. Bu, her bir farz namazın bir vaktinin olduğunu gösterir. Vaktin namaz için önemi bu kadar büyükse, bu konuda herhangi bir ihtilaf olmamalı; vakit konusunda kat'îlik ve netlik bulunmalıdır. Çünkü namazın tüm ümmetlere farz kılınan bir ibadet olduğu bilinmektedir. Nebî (a.s.)'dan, en fazla fiili uygulamanın gözlemlenip nakledildiği, vakitle mukayyet olduğu için savaş halinde cephede dahi terkine izin verilmeyen bir ibadetin vakti konusunda, o ibadeti geçersiz kılacak herhangi bir ihtilaf beklenmez. Bununla birlikte, yatsı namazının son vaktinin ne olduğu hususu, mezheplerin tarihi gelişim süreçleri içerisinde değişim göstermiş dikkat çekici konulardan biridir. Bazı fikhî mezheplerin imamaları ile takipçileri arasında bu konuda bir değişimin gözlemlendiği söylenebilir. Bu çalışmada, Hanefi mezhebinin tarihi seyri içerisinde yatsı namazının son vaktine dair görüşün nasıl bir evrim geçirdiği ve bunun temellendirilmesinin ne şekilde yapıldığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Namaz, vakit, gece, yatsı, fecr.

Fundamentals and Evolution of the Opinion About End of Isha Prayer Time in Hanafi Sect

Abstract: In surah Nisa 4/103, praying was described as timely obligation. This shows us that each prayer has its own defined time. If time has such an importance for prayers then there should be no controversy but certainty and clarity about it, since praying is known as its existence amongst all other religious communities. Praying, which mostly observed and carried on from Allah's Messenger and not even permitted to quit during the time of war since its times are certain, is such a worship where no conflicts expected to void. Nonetheless, the end of isha prayer, shows many changes during the historical development of the religious orders. A change can be observed on some of the leaders and followers of these orders. In this work the evolution of end of isha in Hanafi cult during the historical periods and the way of evolution established was explained.

Keywords: Praying, praying time, night, isha prayer, twilight.

* Araştırmacı Yazar, fatihorum75@gmail.com

GİRİŞ

Nisâ sûresinin 102. âyetinde, cephede düşman saldırısı tehlikesinin olduğu bir durumda dahi, vakti giren bir namazın nasıl kılınacağı detaylı bir şekilde anlatılır. Çoğu insanın hayatında ya hiç karşılaşmayacağı yahut nadiren karşılaşabileceği böylesi özel bir durumun Kur'ân'da ayrıntılarıyla açıklanmış olması, dinde namazın hayat-memat meselesine öncelenen nadir konulardan biri olduğunu gösterir. Namazın namaz olabilmesi, onun vaktinde kılınabilmesi ile mümkündür. Zaten aynı sûrenin 103. âyetinde namazın müminlere belli vakitler içerisinde farz kılındığı bildirilerek, 102. âyeti okuyan kişilerin aklına gelebilecek "Ölüm korkusu halinde namazla uğraşılmayıp daha sonra kılınsa olmaz mı?" şeklindeki muhtemel bir soruya namazda vaktin önemi üzerinden net bir cevap verilmiş olmaktadır.

Vaktin namaz için önemi bu kadar büyükse, bu konuda herhangi bir ihtilaf olmamalı, vakit konusunda kat'ilik ve netlik bulunmalıdır. Kaldı ki namaz tüm ümmetlerde, herhangi bir değişime uğramadan var olduğu bilinen bir ibadettir.¹ Nitekim Cibrîl'in Rasûlullah (s.a.v.)'e iki gün ardı ardına imamlık yaptığı meşhur rivayetin sonunda yer alan "Ey Muhammed! Bu senden önceki nebîlerin ibadet vaktidir; ibadet vakti bu iki vaktin arasındır."² şeklindeki ifade, namaz vakitleri hususunda zaman ve mekana göre değişmeyip sabit kalmış genel-geçer bir durumun olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.³

O halde insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinen, Rasûlullah'tan en fazla fiili uygulamanın gözlemlenip nakledildiği, vakitle mukayyet olduğu için cephede dahi terkine izin verilmeyen bir ibadetin vakti konusunda, o ibadeti geçersiz kılacak herhangi bir ihtilaf beklenmemelidir. Beklenti böyle olsa da; bu konuda, mesela yatsı namazının son vaktinin ne olduğu hususunda mezhep imamaları ile onların takipçileri arasında, bazen de mezheplerin genel kabulüne muhalefet gösterenler arasında görüş farklılıklarının olduğu, konuya derinlemesine eğilenlerin malumudur.

Kur'ân bize bazı ümmetlerin namazı zayi ettiklerinden bahseder.⁴ Bugün bazı din mensuplarının namaz konusundaki genel tavırları bunun günümüzdeki canlı örneğini oluşturur. Namazı zayi etmek, onu büyük ölçüde terk etmenin yanı sıra onun olmazsa olmaz bazı unsurlarını, mesela vakit şartını ihlal etmekle de olabilir. Böylesi bir durumun, namaz kılan Müslümanlar açısından geçmişte ve günümüzde de yaşanıp yaşanmadığı cevaplanması gereken sorulardan biridir. Çalışmamızda bu soruyu Hanefi mezhebi bağlamında cevaplandırmaya çalışacağız.

¹ Bakara 2/43, 45, 83, 125, 183, 187, 197, 203; Âl-i İmrân 3/96; Mâide 5/12, 27; A'râf 7/29-31; Yûnus 10/87; İbrahim 14/35-40; Meryem 19/26, 31, 54-55, 58-59; Enbiyâ 21/73; Hacc 22/26, 34; Tâ Hâ 20/14; Lokmân 31/17; Beyyine 98/4-5. Namaz, zekat, oruç, hac, kurban gibi ibadetlerin önceki ümmetlerde de olduğunu ve bunların, Rasûlullah'a risalet görevinin verildiği dönemde bilindiğine dair bkz. Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu, 8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması, Sempozyum, İstanbul, 2011; Hüseyin Alan, Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan, Beyan, İstanbul, 2012; İzzet Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, Düşün, İstanbul, 2012; Enver Şuayb el-Abdû's-selâm, Şer'u Men Kablenâ, s. 239 vd.; Fatih Orum, "Âyet ve Rivâyetlerin Reddettiği Bir İddia: "Salât"tan Bihaber Ahfâd-ı Peygamber", Kitap ve Hikmet, yıl:2 sayı: 4, 2014, s. 16 vd.

² Tirmizî, Mevâkîf, 1; Ebû Davud, Salât, 2. İbare şöyledir: يا محمد هذا وقت الأنبياء من قبلك والوقت فيما هذين الوقتين

³ İbn Hıbbân söz konusu rivayette geçen "هذا وقتك ووقت الأنبياء قبلك" şeklindeki ifadeyle ilgili olarak "Bu hadiste şeriatımızın bazı hükümlerinin bizden öncekilerin şeriatlarının bazı hükümleriyle uyduğu dair açık bir beyan vardır" der. Bkz. a.g.m., Sahîhu İbn Hıbbân, Beyrut, 1993, XIV, 112.

⁴ Meryem 19/59.

Bugün Hanefi mezhebinde kabul edilen görüşe göre, yatsı namazının vakti sabah namazının vakti girinceye kadar devam etmektedir. Çalışmamızda, Hanefi mezhebinin erken dönem kaynakları ile sonraki kaynaklar arasında yatsı namazının son vakti konusunda herhangi bir değişimin gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit etmeye çalışacağız. Önce erken dönem kaynaklarda konuyla ilgili hangi ifadelerin kullanıldığını, bu ifadelerin sonrakiler tarafından nasıl yorumlandığını, ardından da bu konuda mezhep kaynaklarında herhangi bir değişimin gerçekleşip gerçekleşmediğini, gerçekleşmiş ise bu değişimin nasıl temellendirildiğini ele alacağız. Bu bağlamda Hanefi mezhebinde yatsı namazının son vakti hususunda genel kabulün oluşmasında etkisi olduğu anlaşılan Tahâvî (ö. 321/933)'nin konuyla ilgili naklettiği rivayetler ve bu rivayetlerden hareketle yapmış olduğu tespitlere yer verecek ve bu konuda yeri geldikçe değerlendirmelerde bulunacağız.

a. Erken Dönem Kaynaklarda Yatsı Namazı Vaktinin Bitişine Dair İfadeler

Hanefi mezhebinin en erken kaynaklarından sayılan ve İmam Muhammed (ö. 189/805)'e nispet edilen “el-Asl” isimli eserin “namaz vakitleri” bölümünde yatsı namazının vakti şöyle ifade edilir:

“Yatsının vakti, şafağın⁵ kaybolmasından gecenin yarısına kadardır.”⁶

Devamında da, gecenin yarısı geçtikten sonra; fecr doğmadan önce, yatsı namazını kılan kişinin namazının da geçerli olacağı ancak o saate kadar namazı geciktirmenin mekruh⁷ olduğu söylenir ki metinde geçen bu ifadenin değerlendirilmesi biraz ileride yapılacaktır.⁸

Yukarıda görüldüğü üzere, Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'ye göre yatsı namazının vakti, “şafağın kaybolması”ndan “gecenin yarısı”na kadardır. İbarede geçen “şafağın kaybolması (يغيب) (الشفق)” ifadesiyle batı ufkunda oluşan siyah, beyaz ve kıvılcık çizgilerin dağılmaya ve birbirine

⁵ Kitapta şafağın Ebû Hanîfe'ye göre ufuktaki enlemesine beyazlık; İmameyn (Ebu Yusuf ve İmam Muhammed)'e göre ise kıvılcık olduğu söylenir. Ancak devamında Ebû Hanîfe'nin de şafak için kıvılcık dediği rivayet edilir. (İmam Muhammed, *el-Asl*, Beyrut, 1990, I, 146)

⁶ İmam Muhammed, *el-Asl*, I, 146. İbare şöyledir: “قلت رأيت وقت العشاء متى هو قال من حين يغيب الشفق إلى نصف الليل” İbarenin tam tercümesi şöyledir: “Dedim ki: ‘Yatsı namazının vaktinin ne olduğu hususunda görüşün nedir?’ Şöyle dedi: ‘Şafağın kaybolmasından gecenin yarısına kadardır.’” İbarede geçen soru-cevap üslubuna dair bkz. Fatih Orum, *Fıkıh Usulünde Kıyas Metodu (Zâhiru'r-rivâye Örneği)*, İstanbul, 2009, s. 33-34.

⁷ İbarede geçen “أكره” ifadesinin, el-Asl'a bakıldığında, mekruh anlamına geldiği görülür. İfade kitabın pek çok yerinde, yapılması hoş karşılanmamakla birlikte yapılanı geçersiz kılamayan durumlar için kullanılır. Nitekim yukarıdaki metinde de böyle kullanılmış, namazı o saate kadar geciktirmek hoş görülme de namaz geçerli sayılmıştır. Benzer kullanımlar için bkz. İmam Muhammed, a.g.e., I, 145; I, 199; I, 203; I, 211. Kitapta bazen de bu ifade “أكره ذلك أشد الكراهية” şeklinde ağırlaştırılarak “bunu şiddetle mekruh görüyorum” anlamında kullanılmıştır. (İmam Muhammed, a.g.e., I, 209) Bununla birlikte kitapta bazen bu ifadenin kullanılmasının akabinde, yapılanın geçersiz olduğuna hükmedildiği de görülür. Mesela, Ebû Hanîfe'nin, namazda mushafa bakarak kıraat etmeyi mekruh gördüğü nakledildikten sonra bu fiilin namazı fasid yaptığı görüşü aktarılır, ardından da İmam Muhammed, bu fiilin mekruh olsa da namazın tam olduğunu söyler. (İmam Muhammed, a.g.e., I, 206)

⁸ İmam Muhammed, *el-Asl*, I, 146. İbare şöyledir: “قلت رأيت من صلاها قبل أن يطلع الفجر بعد ما مضى نصف الليل قال يجزيه” İbarenin tam tercümesi şöyledir: “Dedim ki: ‘Gecenin yarısı geçtikten sonra; fecr doğmadan önce namazı kılan kişi hakkında görüşün nedir?’ Şöyle dedi: ‘Namaz geçerlidir. Ancak bu saate kadar geciktirmesini mekruh görüyorum.’” Hanefi kaynaklarında, yatsıyı gecenin yarısından sonraya geciktirmenin mekruh oluşu “cemaatin azalması” ile gerekçelendirilir. Bkz. Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, I, 107; Merginânî, *el-Hidâye*, I, 3.

karışmaya başladığı ve güneşin ufku 9° altına indiği ân kastediliyor olmalıdır.⁹ Aynı ifade akşam namazının sonunu, yatsı namazının başlangıcını ifade etmek için bazı rivayetlerde de geçer. Mesela meşhur Cibrîl hadisinde, ilk gün Cibrîl'in yatsı namazını şafak kaybolunca (حين غاب الشفق) kıldırıldığı nakledilir.¹⁰ İbarede geçen “gecenin yarısı (نصف الليل)” ifadesiyle –ki şayet ifade olduğu gibi aktarılmış, mesela asıl ifade “gecenin ortası (وسط الليل)” değilse- yatsı namazının son vaktinden, yani havanın tamamen karardığı ândan (ğasaku'l-leyl) sabah namazının vakti girinceye (feci-i sâdik) kadarki kısım kastediliyor olmalıdır. Bunu şöyle gösterebiliriz:

Tablo 1: Gecenin yarısı

Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin yarısı	Sabah namazı vakti
--------------------	--------------------	----------------	--------------------

Yukarıdaki ifadeye göre Ebû Hanîfe, yatsı namazının son vaktinin gecenin ilk üçte birlik¹¹ kısmının sona erdiği; seher vaktini de içine alan gecenin yarısının başladığı âna kadar olduğunu söylemektedir. Aynı kitapta, “yatsı namazının, şafağın kaybolmasının hemen ardından mı kılınacağı yoksa bir vakte kadar geciktirileceği mi” hususu ele alınırken, Ebû Hanîfe'nin, yatsı namazını şafağın kaybolma ânı ile gecenin üçte birlik kısmı arasındaki bir zamana geciktirmenin daha iyi olacağına dair görüşü nakledilir.¹² Buradan da yatsı namazının son vakti için, gecenin ilk üçte birlik kısmının sonunun esas alındığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın ileriki aşamasında, Âyet ve rivayetlerde geçen “gecenin üçte biri, üçte ikisi, yarısı, altıda biri” gibi ifadelerin ne anlama geldiğine dair bilgi verilecektir. Bu durumda belki Ebû Hanîfe, “gecenin yarısı (نصف الليل)” ifadesiyle, gecenin üç kısmını dikkate alarak, yatsının vaktinin sona ermesinden seher vaktine kadar devam eden gecenin ikinci üçte birlik kısmını (gecenin ortası = وسط الليل) da kastediyor olabilir. Bunu şöyle gösterebiliriz:

Tablo 2: Gecenin ortası

Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin ortası	Seher vakti	Sabah namazı vakti
Gecenin ilk üçte birlik kısmı		Gecenin ikinci üçte birlik kısmı		Gecenin son üçte birlik kısmı

⁹ Abdulaziz Bayındır, <http://www.suleymaniyevakfi.org/ramazan-ve-oruc/namaz-ve-oruc-vakitleri-brsadece-muslim-olanlar-icin.html>

¹⁰ Tirmizî, Mevâkît, 1. Ayrıca bkz. Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 23, Ezân, 162; Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn, 48, Mesâcid, 173; Ebû Davud, Salâtü's-sefer, 5, 10. Aynı vakte işaret etmek için bazı rivayetlerde “حين يغيب الأفق” ifadesi de geçmektedir. Bkz. Dârakutnî, Salât, 9.

¹¹ Akşam ve yatsı namazı vakitlerinden oluşan bölüm için gecenin ilk üçte birlik kısmı ifadesinin kullanılması, yatsı namazının sonunu ifade etmek için bazı rivayetlerde geçen “ثلث الليل الأول = gecenin ilk üçte birlik kısmı” şeklindeki ifadelerle dayanmaktadır. Bkz. Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 23, Sıfatü's-salât, 77; Müslim, el-mesacid ve mevâdi'u's-salât, 173.

¹² İmam Muhammed, *el-Asl*, I, 147. İbare şöyledir: “قلت أرايت وقت العشاء أ يصلحها حين يغيب الشفق أو يؤخرها قال أحب ذلك إلي أن يؤخرها إلي ما بينه وبين ثلث الليل”

Yukarıda da görüldüğü üzere, yatsı namazının son vaktine dair rivayetlerde ve bazı metinlerde geçen “إلى ثلث الليل” ve “إلى نصف الليل” şeklindeki iki ayrı ifadenin zaman bakımından esasında aynı anlama geldiğine dair ileride açıklama yapılacaktır.

el-Asl’da Ebû Hanîfe’nin, yatsının son vakti için “gecenin yarısı” ifadesini kullanırken, vitir namazının son vakti için “fecre kadar” ifadesini kullanmış olması da önemlidir. O böylelikle yatsının vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam etmediğini söylemiş olmaktadır.¹³ Ayrıca bu ifadelerinden hareketle onun zihnindeki üçlü gece taksimine göre, yatsının son vaktini ifade etmek için “gecenin yarısı” ifadesinin yanı sıra “gecenin ortası” ifadesinin de kullanılabileceği anlaşılabılır ki her iki ifade ile kastedilen ânın başlangıcı aynıdır. Yukarıda bu ihtimalden söz edilmişti. Öte yandan kitapta Ebû Hanîfe’nin, vitrin başlangıcı için “yatsı namazını kıldıktan sonra” demesi de onun vitrin müstakil bir vakti olduğu düşüncesinde olduğunu gösterir. Onun, seher vaktinde vitir namazını kıldıktan sonra yatsı namazını abdestsiz kıldığını hatırlayan kişinin vitri iade etmesine gerek olmadığını söylemesi de bu doğrultuda anlaşılabılır.¹⁴

Yukarıda Ebû Hanîfe’nin, yatsının sonunun gece yarısına kadar olduğuna dair görüşünü aktarmıştık. Bu ifadelerinden, Ebû Hanîfe’ye göre gecenin üç bölüme ayrıldığı, yatsı namazının son vaktinin, gecenin ilk üçte birlik bölümünün sonu olduğu anlaşılır. Kitapta akşam namazının vaktinin de güneşin batışından şafağın kaybolmasına kadarki kısmı olduğu söylendiğine göre,¹⁵ Ebû Hanîfe’ye göre akşam namazının başlangıcı (güneşin batışı) ile yatsının sonu (gecenin yarısının başlaması) arasındaki vakit, gecenin ilk üçte birlik kısmını oluşturmaktadır. Ebû Hanîfe, gecenin ilk üçte birlik kısmının yanı sıra bir de gecenin yarısı kavramını kullandığına göre, o, gecenin yarısı denilen kısmı, seher vaktini dışarıda tutarak gecenin ortası yani gecenin üç kısmından biri olarak görüyor olmalıdır (bkz. Tablo 2). Bu durumda ona göre gecenin üçte birlik bir kısmı daha olmalıdır. Ancak Ebû Hanîfe’nin, “gecenin yarısı” dediği kısma, gecenin son üçte birlik kısmının ilk bölümü olan seher vaktini de dahil etmiş olma ihtimali unutulmamalıdır (bkz. Tablo 1).

Toparlayacak olursak, yatsı namazının son vaktiyle ilgili olarak, “gecenin yarısına kadar” ifadesini kullanmış olması, bir başka yerde de aynı vakitten “gecenin üçte biri” olarak bahsetmesi, Ebû Hanîfe’nin, gecenin yarısının başlamasından yani gecenin ilk üçte birlik kısmının sona ermesinden başlayıp gecenin son üçte birlik kısmına kadar devam eden bir kısmın varlığını kabul ettiği anlamına gelmektedir. Gecenin ilk üçte birlik kısmının sonu, dolayısıyla gecenin ortasının yani ikinci üçte birlik kısmının başı ile gecenin son üçte birlik kısmının başı ve de sonunun ona göre hangi vakit olduğunu kitaptaki ifadelerden çıkaramıyoruz. Ancak onun, gecenin ikinci üçte birlik kısmının, havanın tamamen kararması ile başladığı görüşünde olduğunu tahmin ediyoruz. Aynı şekilde ona göre gecenin son üçte birlik kısmı da fecr-i kaziple yani seher vaktiyle başlayıp güneşin doğuşuyla bitiyor olmalıdır. Ebû Hanîfe’nin gece taksimine dair ihtimalleri yaklaşık olarak şöyle gösterebiliriz:

¹³ İmam Muhammed, *el-Asl*, I, 147-148.

¹⁴ İmam Muhammed, *el-Asl*, I, 148.

¹⁵ İmam Muhammed, *el-Asl*, I, 146. İbare şöyledir: “قلت رأيت المغرب متى هو قال من حين تغرب إلى أن يغيب الشفق”

Tablo 3: Tahmini Ebû Hanîfe'ye göre gece taksimi

Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin yarısı		Sabah namazı vakti
Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin ortası	Seher vakti	Sabah namazı vakti
Gecenin ilk üçte birlik kısmı		Gecenin ikinci üçte birlik kısmı	Gecenin son üçte birlik kısmı	

el-Asl'da, yatsı namazını gecenin yarısı geçtikten sonra, fecrin doğuşundan önce kılan kişinin de namazının geçerli olduğuna dair ifadeler hakkında ihtiyatlı davranmamızı gerektirecek bir durum söz konusudur. Yukarıda izah edildiği gibi, Ebû Hanîfe'nin "gecenin yarısı" ifadesiyle "gecenin ortası"nı da kastetme ihtimali vardır. Bu durumda Ebû Hanîfe'ye göre yatsının vaktinin çıkmasıyla gecenin ortasının sona erip gecenin son üçte birlik kısmının başlaması arasında namazın kılınıp kılınamayacağına dair bir ifadesi olmamasına rağmen Ebû Hanîfe'den, gecenin yarısından sonra yani gecenin son üçte birlik kısmında kılınan namazın geçerli olacağına dair ifade nakledilmektedir. Yani Ebû Hanîfe'nin, gecenin ikinci kısmında yatsı namazının kılınabileceğini söylememesine rağmen, en azından buna dair bir nakilde bulunulmamasına rağmen, üçüncü kısımda kılınabileceğini söylüyor olması dikkat çekmektedir. Bunun metne daha sonra sokulmuş olma ihtimali vardır ve bu tüm nüshaların tetkikiyle neticelenebilecek müstakil bir araştırma konusudur.

Serahsî (ö. 483/1090), yatsı namazının son vaktine dair İmam Muhammed'in aktardığı yukarıdaki görüşe "(Ebû Hanife) kitapta (el-Asl'da) gecenin yarısına kadardır, demiştir (فقد قال (في الكتاب إلى نصف الليل" şeklinde atıfta bulunduktan sonra şu eklemeyi yapar:

"Bundan kastedilen, yatsı namazının geciktirilmesinin mübah olduğu vakti açıklamaktır. İdrak vakti ise, ikinci fecrin doğuşuna kadar uzar."¹⁶

Serahsî "idrak vakti" kavramını, namaz vakti konusunda, "mekruh da olsa kılınan namazın geçerli kabul edildiği vakit" anlamında kullanmaktadır. Mesela o bu bağlamda, fecrin doğumundan önce Müslüman olan ya da bülûğa eren kişinin yatsı namazını kılması gerektiğini söyler.¹⁷ Yine akşam namazının son vaktinin şafağın kaybolma ânı olduğunu söyledikten sonra, güneşin batmasından sonra bu namazı kılmanın gerektiğini, tehir etmenin mekruh olduğunu ama bununla birlikte idrak vaktinin şafağın kaybolmasına kadar sürdüğünü belirtir.¹⁸ Oysa çalışmanın ileriki aşamalarında görüleceği üzere, Rasûlullah, yatsı namazının en faziletli vaktinin, şafağın kaybolması ile gecenin ilk üçte birlik kısmı arasındaki vakit değil, gecenin üçte birlik kısmının son ânları olduğunu söylemiştir. Esasında aynı anlama gelen ifadeler Ebû Hanîfe'den de nakledilir. Daha önce de geçtiği üzere, "yatsı namazının, şafağın kaybolmasının hemen ardından mı kılınacağı yoksa bir vakte kadar geciktirileceği mi" sorusuna Ebû Hanîfe'nin "yatsı namazını şafağın kaybolma ânı ile gecenin üçte birlik kısmı arasındaki bir zamana geciktirmenin daha iyi

¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut, 1989, I, 145. İbare şöyledir: "والمراد بيان وقت إباحة التأخير فأما وقت الإدراك فيمتد إلى طلوع الفجر الثاني"

¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 145.

¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 144.

olacağı” şeklinde cevap verdiği nakledilir.¹⁹ Bu durumda ortada, birinin müstehab vakti başı, diğerinin müstehab vakti sonu olan iki ayrı namaz vardır. Bu yönüyle ikisi arasında benzerlik ilişkisi kurulamaz. Bunu şöyle gösterebiliriz:

Tablo 4: Akşam ve Yatsı namazlarının müstehab vakitleri

İkindi namazı vakti		Akşam namazı vakti		Yatsı namazı vakti		Gece namazı vakti
						
	↓			↓		
	Akşamın müstehab vakti			Yatsının müstehab vakti		

Serahsî’nin, yatsı namazına dair Ebû Hanîfe’nin “gecenin yarısına kadardır” şeklindeki sözünü yatsının müstehab vaktine yorumlaması, diğer namaz vakitlerinin kitaptaki izah tarzıyla da uyuşmamaktadır. Mesela kitapta akşam namazının vaktinin, şafağın kaybolmasına kadar olduğu açıkça belirtildikten sonra akşam namazının şafağın kaybolmasına kadar geciktirilmesinin mekruh olması ayrı bir cümleyle ifade edilmekte, böylece namaz vakitlerinde sınırların, müstehab vakitlerin de dikkate alınarak çizildiği anlaşılmaktadır.²⁰ Bu, kitapta akşam namazının sınırlarının Serahsî’nin iddia ettiği şekliyle, o vaktin müstehab vakti dikkate alınarak değil, müstehab ve mekruh vakitlerin birlikte belirlendiğini göstermektedir. Benzer durum kitaptaki diğer namaz vakitlerine dair ifadeler için de geçerlidir.²¹ Yatsı namazı için de son sınır olarak gecenin yarısına kadar denildiğine göre bu ifadede sadece yatsıya münhasıran müstehab vakit istidlali yapmak kitabın izah tarzına aykırı yaklaşım olur.

Serahsî’nin idrak vakti kavramına esin kaynağı olmuş mudur bilemiyoruz ama idrak kelimesine aynı konuyla bağlantılı olarak Cessâs (ö. 370/981)’ta da rastlamaktayız. Cessâs, yatsı namazının son vaktinin fecrin doğuşuna kadar olduğu hususunda fukaha arasında ihtilaf olmadığını ve fecrin doğuşundan önce bülüğa eren, Müslüman olan yahut âdeti sona eren kadına yatsı namazının gerektiğini söyler.²² Cessâs, yatsı namazının son vakti konusunda, gecenin yarısı geçinceye (إلى أن يذهب نصف الليل) veya bir başka rivayete göre gecenin üçte biri geçinceye kadar (حتى يذهب ثلث الليل) şeklindeki ifadeyi zikrettikten sonra yatsı namazıyla ilgili olarak “gecenin yarısından sonraya geciktirilmesi mekruhtur” der ve ardından şu ifadeyi kullanır:

“Yatsının vakti ancak fecrin doğuşu ile sona erer.”²³

Sonrasında es-Sevri (ö. 161/778) ve Hasen b. Salih (ö. 168/785)’in, yatsının son vaktinin gecenin üçte birine kadar olduğuna dair görüşlerini verir ve o ikisinin bununla, müstehab vakti kastetme ihtimalleri olduğunu söyler. İşte Cessâs burada şu ifadeyi kullanır:

¹⁹ İmam Muhammed, *el-Asl*, I, 147. İbare şöyledir: “أن يؤخرها إلى ما بينه وبين ثلث الليل”

²⁰ İmam Muhammed, *el-Asl*, I, 146.

²¹ İmam Muhammed, *el-Asl*, I, 144 vd.

²² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, Beyrut, trs., II, 273, 278.

²³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, II, 278.

dair ifade el-Asl'da, yatsı namazının vaktine dair bölümde geçmektedir ki buna yukarıda değinmiştik.

Erken dönem Hanefi kaynaklarında yatsı namazının sonuyla ilgili olarak ifadelere İmam Muhammed'in "el-Hucce 'alâ ehl-i Medine" isimli eserinde de rastlıyoruz. İmam Muhammed, eserin "Kûfe Ehli ile Medine Ehli arasında namaz ve vakitleri konusundaki ihtilaflar" başlığı altında, akşam namazının son vaktinin belirlenmesinde esas alınacak şafağın kırmızılık mı yoksa beyazlık mı olduğu hususundaki Ebû Hanife ile diğer imamlar arasındaki meşhur ihtilafa değindikten sonra, Abdullah b. Amr b. el-Âss (ö. 65/684)'ın Rasûlullah'tan naklettiği bir rivayete yer verir. Rivayete göre Rasûlullah namaz vakitlerine dair şöyle söylemiştir:

"Öğlenin vakti ikindiye, ikindininki güneş sararınca, akşamınkı şafağın kırmızılığı kayboluncaya, yatsının gecenin yarısına (الى نصف الليل), sabahınkı güneş doğana kadardır."²⁸

İmam Muhammed hemen devamında, Ebû Hanîfe'nin naklettiği ve Rasûlullah'ın, namaz vakitlerini soran bir adama verdiği cevapla ilgili bir rivayetten bahseder. İmam Muhammed bu rivayetin ayrıntılarını bu bölümün sonunda verir. Bu rivayette Rasûlullah yatsı namazını ikinci gün gecenin ilk üçte birlik kısmının sonunda (حتى كان ثلث الليل الأول) kıldırmıştır.²⁹ İmam Muhammed bu rivayeti Ebû Hanîfe'den naklettiğine göre Ebu Hanîfe, yatsının sonuna dair görüşünde bu rivayeti de dikkate almış olmalıdır. Nitekim daha önce de belirttiğimiz üzere "el-Asl"da onun yatsının sonu olarak gecenin yarısı dediğini görmüş ve bu ifade ile kastedilenin gecenin ilk üçte birlik kısmının son ânları olduğunu söylemiştik.

İmam Muhammed daha sonra İbn Abbas'ın namaz vakitleri hususunda şöyle dediğini nakleder:

"Öğlenin vakti ikindiye, ikindininki akşama, akşamınkı yatsıya, yatsının sabaha kadardır."³⁰

Hadis kaynaklarında bulunmayan bu rivayetin ardından İmam Muhammed namaz vakitleriyle ilgili başka rivayetlere yer verir. Bu rivayetlerde yatsı namazının son vaktine dair "حتى كان ثلث الليل الأول = gecenin üçte birine kadar" ve "بعد ما ذهب ثلث الليل = gecenin ilk üçte biri olana kadar" ifadeleri geçer.³¹

Ebû Hanîfe'ye göre yatsının son vaktinin, gecenin ilk üçte birlik kısmının sonu olduğunu diğer mezhep mensuplarının ifadelerinden de anlamaktayız. Mesela İbn Rüşd (ö. 595/1198),

²⁸ İbare şöyledir:

الظهر مالم تحضر العصر والعصر مالم تصفر الشمس والمغرب مالم يسقط ثور الشفق والعشاء الى نصف الليل والفجر الى ان تطلع الشمس
Rivayet için bkz. Müslim, el-mesacid ve mevâdi'u's-salât, 172, 173, 174; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, Beyrut, 1992, I, 365 vd.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, Kahire, 1995, VI, 423 (hn. 6966), 435-436 (hn. 6993).

²⁹ Aynı rivayetin yatsı namazının sonuna dair ifadesiyle ilgili olarak "بعد ما ذهب ثلث الليل", "حين ذهب ثلث الليل", "حتى", "كان ثلث الليل الأول" gibi farklı ibareler geçer. Tüm bu ibareler farklı ravi aktarımları olmalıdır. Dolayısıyla kastedilen, gecenin ilk üçte birlik kısmının son ânıdır.

³⁰ İbare şöyledir:

وقت الظهر الى العصر ووقت العصر الى المغرب ووقت المغرب الى العشاء ووقت العشاء الى الفجر

³¹ İmam Muhammed, el-Hucce 'alâ ehl-i'l-Medîne, Beyrut, 1403, I, 1 vd.

yatsının son vakti hususunda; (a) gecenin üçte birine (ثلث الليل), (b) gecenin yarısına (نصف الليل) ve (c) fecrin doğuşuna kadar (إلى طلوع الفجر) olmak üzere üç ayrı görüş olduğunu söyledikten sonra ilk görüş sahipleri arasında İmam Şâfi’î ve Ebû Hanîfe’nin isimlerini sayar.³² Mâverîdî (ö. 450/1058) de, yatsının son vaktinin gecenin yarısına kadar olduğu görüşünde olanların arasında Ebû Hanîfe’nin ismini verir.³³ Ebû Bekr Kaffâl eş-Şâşî (ö. 507/1114), dört mezhebe göre fıkhi meseleleri özet olarak sunduğu “Hilyetü’l-‘ulemâ fî ma’rifeti mezhebi’l-fukahâ” isimli eserinde, İmam Şâfi’î’nin, yatsının son vaktine dair eski görüşünün “gecenin yarısına kadar” olduğunu söyledikten sonra Ebû Hanîfe’nin de bu görüşte olduğunu belirtir.³⁴

b. Serahsî ve Sonrası Dönem Kaynaklarda Yatsı Vaktinin Bitişine Dair İfadeler

Serahsî, yatsı namazının son vaktinin fecrin doğuşuna kadar sürdüğüne dair görüş için “Bu bize göre böyledir.” dedikten sonra, Cibrîl’in imametine dair hadis³⁵ sebebiyle İmam Şâfi’î (ö. 204/820)’nin, yatsı namazının son vaktinin, gecenin üçte biri geçene dek (آخر وقت العشاء حين يزهد ثلث الليل) olduğuna dair görüşüne atıfta bulunur. Serahsî İmam Şâfi’î’nin bu hadiste görüşüne delil aldığı kısmın, Cibrîl’in Rasûlullah’a ikinci gün yatsı namazını gecenin üçte biri geçerken kıldırmasına dair bölüm olduğunu söyler. Söz konusu bölüm şöyledir:

“... İkinci gün bana yatsıyı gecenin üçte biri geçerken kıldırıldı... (وصلى بي العشاء في اليوم الثاني حين ذهب ثلث الليل)”

Serahsî, daha sonra kendi görüşlerinin, yani yatsı namazının vaktinin fecrin doğuşuna kadar sürdüğüne dair görüşün deliline geçer, “Bizim delilimiz Ebû Hureyre (ö. 58/678) hadisidir.” der ve şu rivayeti nakleder:

“Rasûlullah şöyle dedi: ‘Yatsı namazının son vakti fecrin doğduğu andır. Yatsı namazı gece namazıdır. Gece devam ettiği sürece onun vakti devam eder.’”³⁶

Serahsî hemen devamında “Bir namazın vakti, bir başka namazın vakti girinceye dek çıkmaz.”³⁷ şeklinde bir rivayet daha aktarır ve “Bu ifade şayet sabitse bu da bize delil olur.” der, ancak bunun şâz olduğunu da belirtir.³⁸

³² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, İstanbul, 1985, I, 75-76.

³³ Mâverîdî, *el-Hâvî fî fıkhi’s-Şâfi*, Kahire, 1994, II, 25.

³⁴ Ebû Bekr Kaffâl eş-Şâşî, *Hilyetü’l-‘ulemâ fî ma’rifeti mezhebi’l-fukahâ*, Beyrut, 1980, II, 17.

³⁵ İbn Abbas (r.a.)’ın bildirdiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) namaz vakitleri konusunda şöyle buyurmuştur: “Cibrîl Kâbe’nin yanında bana iki kere imamlık yaptı. Birincisinde öğle namazını, gölgeler bir ayakkabı bağı kadar iken kıldırıldı. Sonra her şeyin kendi gölgesi kadar olduğu zaman ikindiye kıldırıldı. Güneşin battığı ve oruçlunun iftar ettiği saatte akşam namazını kıldırıldı. Şafağın kaybolduğu saatte de yatsıyı kıldırıldı. Sabah namazını da tan yerinin ağardığı, oruç tutana yemenin içmenin yasak olduğu saatte kıldırıldı. Cibrîl ikinci kez imamlık yaptığında öğle namazını, çünkü ikindi vaktinde, her şeyin gölgesinin kendi boyu kadar olduğu vakitte kıldırıldı. İkindiye, her şeyin gölgesi kendinin iki katı olduğu vakitte kıldırıldı. Sonra akşam namazını ilk günkü vaktinde kıldırıldı. Sonra yatsı namazını gecenin üçte biri geçerken kıldırıldı. Sabah namazını da ortalık aydınlandığı sırada kıldırıldı. Sonra Cibrîl bana döndü ve dedi ki, ‘Ey Muhammed, bu senden önceki nebîlerin ibadet vaktidir. İbadet vakti bu iki vaktin arasındır.’” (Tirmizî, Mevâkît, 1)

³⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 145. İbare şöyledir:

ولنا حديث أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله وآخرون وقت العشاء حين يطلع الفجر وصلاة العشاء صلاة الليل فيبقى وقتها ما بقي الليل

³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 145. İbare şöyledir: “لا يخرج وقت صلاة حتى يدخل وقت صلاة أخرى”

Serahsî'nin yukarıdaki ifadelerinden hareketle ona göre, gecenin ilk üçte birlik kısmından sonra gecenin yarısına –ki bunun ölçütünün ona göre ne olduğunu tespit edemiyoruz- kadar devam eden ikinci kısım, gecenin yarısından sonra da fecrin doğuşuna kadar devam eden üçüncü kısım başlıyor olmalıdır. Ona göre sabah namazının vakti gecenin bir kısmı değildir. Nitekim onun, “Yatsı namazı gece namazıdır, gece devam ettiği sürece onun vakti de devam eder.” şeklinde devam eden yukarıdaki rivayeti yatsı namazının vaktine dair delil kabul etmesi de sabah namazını gece namazı olarak görmediğini ortaya koymaktadır. Ebû Hanife ile onun gece taksimi arasındaki fark da bu olmalıdır. Serahsî'nin zihninde de üçlü gece taksimi varsa –ki olmalıdır- “gecenin yarısı” ifadesiyle “gecenin ortası”nı kast ediyor olabilir. Bu durumda ona göre akşam namazı ile yatsı namazının müstehap vakti dediği bölüm gecenin ilk üçte birlik kısmını oluşturur. Yatsının müstehap vaktinin bitiminden seher vaktine kadar devam eden bölüm ikinci üçte birlik; seher vaktinden sabah namazına kadar devam eden bölüm de son üçüncü kısmı oluşturur. Serahsî'ye göre sabah namazı gündüz namazı olduğundan sabah namazı vakti onun üçlü gece taksiminin dışında yer alıyor olmalıdır. Serahsî'ye göre tahmini olarak hazırladığımız gece taksimi şöyledir:

Tablo 6: Serahsî'ye göre takribi gece taksimi

Gece				Gündüz
Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin ortası	Seher vakti	Sabah Namazı vakti
		Yatsı namazı vakti	Yatsı namazı vakti	
İlk üçte birlik kısım		İkinci üçte birlik kısım	Son üçte birlik kısım	

Serahsî'nin meşhur dediği “Yatsı namazının son vakti fecrin doğduğu andır. Yatsı namazı gece namazıdır. Gece devam ettiği sürece onun vakti devam eder.” şeklindeki rivayetin ibaresi hiçbir hadis kaynağında yer almamaktadır. O halde hadis olduğu söylenen bu rivayetin kaynağının ne olduğunu, bunun fıkıh kaynaklarına hadis olarak nasıl geçtiğini, yatsı namazının son vaktine dair Hanefi mezhebindeki görüşe nasıl dayanak teşkil ettiğini ele almamız gerekmektedir.

Serahsî'nin, yatsının son vaktinin fecrin doğuşuna kadar olduğuna dair mezhep görüşünü temellendirmek için naklettiği ve meşhur rivayet dediği yukarıdaki rivayetin özellikle “Yatsı namazının son vakti fecrin doğduğu andır (وآخر وقت العشاء حين يطلع الفجر).” anlamındaki ilk kısmının menşeinin ne olduğuna dair ipuçlarını, aşağıda görüleceği üzere, bazı Hanefi fakihlerinin ifadelerinden yakalama imkanına sahibiz.

Mesela tıpkı Serahsî gibi yine bir Hanefi fakih olan Merginânî (ö. 593/1197), meşhur fıkıh eseri el-Hidâye'de yatsı namazının son vaktine dair şu ifadeleri kullanır:

³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 145.

“...Yatsının son vakti ikinci fecir doğana kadardır. Bunun delili, Rasûlullah’ın şu sözüdür: ‘Yatsının son vakti fecrin doğduğu ândır.’ Bu, ‘Yatsının sonu, gecenin üçte biridir.’ diyen Şâfi’î’ye karşı bizim delilimizdir.”³⁹

Merginânî’nin çağdaşı ve Hanefî fakihlerin önde gelenlerinden Kâsânî (ö. 587/1191) de eserinde yatsı namazının sonuyla ilgili olarak şunları söyler:

“Bize göre yatsının son vakti, fecr-i sadıkın doğuşudur.”⁴⁰

Bu ifadeler aynısıyla, Kâsânî’nin hocası olduğu söylenen Semerkandî (ö. 539/1144)’nin eserinde de geçer.⁴¹ Kâsânî, görüşlerinin delili olarak Ebû Hureyre’den “...Yatsının sonu fecrin doğuşuna kadardır.” şeklinde rivayette bulunur.

Önde gelen Hanefî fakihlerden Mevsilî (ö. 683/1284) de yatsı namazının son vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiğini belirttikten sonra bu görüşünü, “Rasûlullah’ın sözü sebebiyle” diyerek söz konusu rivayetle temellendirir.⁴²

Bir başka Hanefî fakih olan Zeyla’î (ö. 743/1342) de, yatsının fecrin doğuşuna kadar devam ettiği hususunda selefin icmaından bahseder ve bunu, fecrin doğuşundan önce âdetten temizlenen kadına yatsının kazasının gerektiği hususunda icma olmasıyla temellendirir.⁴³

Merginânî’nin eserindeki rivayetleri değerlendiren ve yine bir Hanefî fakih olan Abdullah b. Yusuf ez-Zeyla’î (ö. 762/1361), Serahsî’nin ve sonrasında da Merginânî, Kâsânî ve Mevsilî’nin Ebû Hureyre’nin adını kullanarak Rasûlullah’a nispet ettikleri, yatsının son vaktine dair yukarıda sözü edilen ifadenin hadis rivayeti açısından “garîb” olduğunu söyler ve Tahâvî (ö. 321/933)’nin konuyla ilgili sözlerine yer verir. Zeyla’î’nin aktardığına göre Tahâvî, “Şerhu’l-Âsâr” isimli eserinde, konuyla ilgili aktardığı rivayetlerin tamamından yatsının son vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiği sonucunu çıkarmıştır. Zeyla’î bunu şöyle ifade etmektedir:

“Tahâvî şöyle dedi: Hadislerin toplamından, yatsının son vaktinin fecrin doğuşu olduğu ortaya çıkmaktadır.”⁴⁴

Zeyla’î’nin Tahâvî’ye nispet ettiği bu görüşün metninde geçen “أن آخر وقت العشاء حين يطلع الفجر” şeklindeki ifade –ki biz bunu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bizzat Tahâvî’nin eseri üzerinden ele alacağız-, Serahsî, Merginânî, Kâsânî ve Mevsilî’nin Ebû Hureyre kanalıyla Rasûlullah’a nispet ettikleri söz konusu rivayetle ibare olarak aynıdır.

Zeyla’î’nin bu rivayet için “garîb” ifadesini kullandığını söylemiştik. O, bu ifadeyle, bu rivayetin aslının olmadığını kastetmiş olmalıdır.⁴⁵ Nitekim “Nasbü’r-râye”nin muhtasarı

³⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, I, 39. İbare şöyledir:

وآخر وقتها ما لم يطلع الفجر الثاني لقوله عليه الصلاة والسلام وآخر وقت العشاء حين يطلع الفجر وهو حجة على الشافعي رحمه الله تعالى في تقديره بذهاب ثلث الليل

⁴⁰ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, I, 124. İbare şöyledir: “وأما آخر وقت العشاء فحين يطلع الفجر الصادق عندنا”

⁴¹ Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, I, 102.

⁴² Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, I, 39. İbare şöyledir: “وأآخر وقت العشاء ما لم يطلع الفجر وآخره ما لم يطلع الفجر لقوله عليه الصلاة والسلام”

⁴³ Zeyla’î, *Tebyînü’l-hakâik*, Kahire, 1313, I, 81.

⁴⁴ Zeyla’î, *Nasbü’r-râye*, I, 234. İbare şöyledir: “قَالَ: يظهر من مجموع الأحاديث أن آخر وقت العشاء حين يطلع الفجر”

sayılan “ed-Dirâye fî tahrîci ehâdisi'l-Hidâye” adlı eserde, Zeyla’î’nin “garib” ifadesine mukabil İbn Hacer (ö. 852/1448), “Bu rivayeti bulamadım.” ifadesini kullanır.⁴⁶ Hidâye’nin şarihlerinden Aynî (ö. 855/1451) de, İmam Şâfi’î’nin delil aldığı Cibrîl hadisi için “sahih” derken bu rivayet için “garîb” ifadesini kullanarak, bu rivayeti en azından sahih görmediğini belirtmiş olur.⁴⁷ Dahası Aynî, söz konusu rivayetin bu ibaresiyle varid olmadığını, pek çok şarihin bu rivayetle istidlalde bulunmalarının ve bu rivayeti Ebû Hureyre’ye nispet etmelerinin şaşılacak şey olduğunu, çünkü bu rivayetin Rasûlullah’a isnadının sahih olmadığını söyler.⁴⁸ Hidâye’nin bir başka şarihi İbnü’l-Hümâm (ö. 861/1457) da böyle bir rivayetin vakitlerle ilgili hadisler içerisinde bulunmadığının söylendiği bilgisini aktarır.⁴⁹

Tıpkı Zeyla’î gibi İbn Hacer de Hidâye’de geçen rivayetlerin tahliline dair “ed-Dirâye fî tahrîci ehâdisi'l-Hidâye” isimli eserinde bu rivayet için şunları söyler:

“Yatsının son vaktinin fecrin doğuşu olduğuna dair hadisi bulamadım. Fakat Tahâvî, ‘Hadislerin toplamından, yatsının son vaktinin fecrin doğuşu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.’ demiştir.”⁵⁰

Görüldüğü üzere İbn Hacer de söz konusu rivayeti, hadis olarak bulamadığını, ancak bu sözün Tahâvî’nin görüşü olabileceğine işaret etmektedir.

Merginânî’nin meşhur eseri el-Hidâye’nin şarihlerinden Bâbertî (ö. 786/1384), Hidâye’deki, yatsı namazının son vaktine dair ifadeyi aynen aktardıktan sonra İmam Şâfi’î’nin kendine delil olarak aldığı Cibrîl’in imamlık yaptığı rivayet ile sözü edilen rivayet arasında teâruz bulunduğunu, çünkü sözü edilen rivayetin, yatsı namazının fecre kadar devam ettiğine delalet ederken Cibrîl’in imamlık yaptığı rivayetin, yatsının gecenin üçte birine kadar devam ettiğine delalet ettiğini söyler. Bâbertî, iddia ettiği bu teâruzu, mezhebin delil getirdiği rivayetin lehine gidermek için iki rivayetle ilgili olarak şunları hatırlatır:

1. Eserler (rivayetler) tearuz ettiğinde yakînen sabit olan vakit, şek ile ortadan kalkmaz.
2. Cibrîl’in Rasûlullah’a imamlık yaptığından bahseden rivayette geçen vakitler, namazların kılınabileceği vakitleri ortaya koymuş olur ama bu rivayette bahse konu olmayan vakitlerin namaz vakti olmadığı anlamına gelmez. Nitekim Cibrîl, Rasûlullah’a ikinci gün sabah namazını ortalık aydınlandığı sırada kıldırdı (حين أسفر), oysa vakit güneşin doğuşuna kadar devam etti. Cibrîl rivayeti, diğer vakti ortadan kaldırmadığı için bizim rivayetimiz muârazadan salim olur ve huccet teşkil eder.”⁵¹

⁴⁵ Söz konusu eserde “garib” kelimesinin hangi anlamlarına geldiğine dair bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Hadisevi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 101.

⁴⁶ İbn Hacer, *ed-Dirâye*, Beyrut, trs., I, 103.

⁴⁷ Aynî, *el-Binâye*, I, 809.

⁴⁸ Aynî, *el-Binâye*, I, 808.

⁴⁹ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, I, 223.

⁵⁰ İbn Hacer, *ed-Dirâye*, I, 103. İbare şöyledir:

حديث آخر وقت العشاء حين يطلع الفجر لم أجده لكن قال الطحاوي يظهر من مجموع الأحاديث أن آخر وقت العشاء حين يطلع الفجر

⁵¹ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, I, 223.

Yukarıda görüldüğü üzere, Bâbertî, Hanefi mezhebinin kitaplarında hadis olarak geçen rivayet ile İmam Şâfiî'nin delil olarak gösterdiği Cibrîl hadisi arasında teâruz olduğunu söylemekte ve yatsının son vakti konusunda kesin sınır belirleyip, vakit konusunda yakîn bilgi ifade etmesi sebebiyle Hanefilerin hadis olarak naklettikleri rivayeti, yatsının son vakti hususunda şek ifade ettiği gerekçesiyle Cibrîl hadisine önelemektedir. Ayrıca Bâbertî Cibrîl rivayetinde, yatsı namazının kılındığı vaktin, namazın kılınabileceği vakit olduğunu ama rivayetin, devam eden vaktin, namaz kılınamayacak vakit olduğu anlamına gelmeyeceğini söylemektedir ki bu konuya ileride değinilecektir.

Yine bir Hanefi fakih olan ve Bâbertî gibi Hidâye'nin şarihlerinden olan Aynî, Bâbertî'nin bu teâruz iddiası ve teâruzu giderme yöntemine, "Söyledikleri pek çok açıdan isabetli değildir." diyerek karşı çıkar ve bu gerekçelerden ilkinin şöyle açıklar:

"Ortada muâraza yoktur. Çünkü musannifin sözünü ettiği hadis "garîb"dir. İmam Şâfiî'nin istidlalde bulunduğu ve Cibrîl'in Rasûlullah'a imamlık yapıp, ikinci gün yatsıyı gecenin üçte birinde kıldırıldığına dair rivayet ise sahihtir. Burada muârazadan nasıl bahsedilebilir!"⁵²

Aynî'nin, Bâbertî'nin muâraza iddiasına, sözü edilen iki rivayetten birinin sahih olmaması sebebiyle itirazda bulunması dikkat çekicidir. Ancak burada şunu belirtmeliyiz ki; Aynî de tıpkı diğerleri gibi, yatsının sonunun fecre kadar devam ettiği görüşündedir ve dahası İmam Şâfiî ile Hanefi mezhebinin görüşü arasında esasında herhangi bir fark olmadığı düşüncesindedir. Çünkü Aynî'ye göre, İmam Şâfiî, yatsının vaktini geçerlilik açısından, gecenin üçte biri ile sınırlandırmamaktadır. O, İmam Şâfiî'nin yatsı namazının son vakti konusundaki görüşünü bu şekilde anladığı için, namazın geçerliliği açısından, Şâfiî ile Hanefilerin görüşü arasında herhangi bir fark bulunmadığını, dolayısıyla "garîb" bir hadis, Şâfiî'ye delil getirmenin gereksiz olduğunu söyler. Hatta Aynî, Şâfiî'nin "Gecenin üçte biri geçince namazın vakti de geçer." şeklindeki sözünü⁵³ de ihtiyari vaktin geçmesini kastettiğini söyler.⁵⁴ Yani Aynî her ne kadar Bâbertî'nin iki rivayet arasındaki tearuz iddiasına katılmadığını belirtse de, Şâfiî'nin ifadelerini yorumlayarak ve Şâfiî sonrası fakihlerin görüşlerine dayanarak Şâfiî'nin de yatsı namazının cevaz vaktinin fecre kadar devam ettiği görüşünde olduğunu söylemektedir.

Aynî, "Yatsının son vakti fecrin doğuşuna kadardır." şeklindeki rivayetin metinde geçtiği haliyle varid olmadığını, bu rivayetin "garîb" olduğunu söyledikten sonra, el-Mebsût'ta, bu rivayetin Ebû Hureyre kanalıyla Rasûlullah'a nispet edildiğini ancak pek çok şarihin bu hadis istidlalde bulunmasını ve bunu Ebû Hureyre rivayeti olarak göstermelerinin şaşırtıcı olduğunu da söyler. Aynî, devamında, tıpkı Zeylaî gibi, bu rivayetin menşeinin

⁵² Aynî, *el-Binâye*, I, 809.

⁵³ Şâfiî'ye nispet ettiği bu ifade Aynî'nin eserinde şöyle geçmektedir: "إذا مضى ثلث الليل فلا أراها إلا فائتة"

Bu ifadeler Şâfiî'nin eseri el-Ümm'de şöyle yer almaktadır:

وآخر وقتها إلى أن يمضي ثلث الليل فإذا مضى ثلث الليل الأول فلا أراها إلا فائتة لأنه آخر وقتها ولم يأت عن النبي صلى الله عليه وسلم فيها شيء يدل على أنها لا تفوت إلا بعد ذلك الوقت

"Yatsının son vakti gecenin üçte biri geçene kadardır. Gecenin bu bölümü geçince namazın vakti de geçer. Çünkü bu, onun son vaktidir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden gelen rivayetlerin hepsi, bundan sonra vaktin çıktığı dışında bir şey göstermez." Şâfiî, *el-Ümm*, Beyrut, 1993, I, 156. İmam Şâfiî'nin bu ifadeleri, sonraki Şâfiîler tarafından, yatsının "ihtiyar vakti"nin sınırları olarak yorumlanmış, yatsının cevaz vaktinin fecre kadar devam ettiği kabul edilmiştir. Bkz. Nevevi, *el-Mecmu'*, Beyrut, Beyrut, trs., III, 32.

⁵⁴ Aynî, *el-Binâye*, I, 809.

Tahâvî'nin ifadelerinde bulunabileceğine işaret eder ve Tâhâvî'nin konuyla ilgili zikrettiği rivayetleri ve bu rivayetler vesilesiyle ulaştığı kanaatleri aktarır.⁵⁵

Hidâye'nin bir başka şarihi İbnü'l-Hümâm da sözü edilen rivayetin, namaz vakitleri ile ilgili hadisler içerisinde bulunmadığının söylendiğini belirtir ve hemen devamında diğerleri gibi bu rivayetin menşei konusunda Tahâvî'nin satırlarına işaret eder.⁵⁶

Toparlayacak olursak, Serahsî ve sonrası Hanefi fıkıh metinlerinde Ebû Hureyre'nin adı kullanılarak Rasûlullah'a nispet edilen ve yatsının son vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiği görüşünün temellendirilmesi için delil getirilen rivayetin, yine Hanefi şarihlerince; mesnedi olmadığının tespit edildiği ve bu rivayetin menşeinin Tahâvî'nin konuyla ilgili sözlerinde aranabileceğine işaret ettikleri görülmektedir.

Serahsî'nin hadis olarak sunduğu rivayetin ikinci kısmına (Yatsı namazı gece namazıdır. Gece devam ettiği sürece onun vakti devam eder.) ise ondan başka kimse tarafından atıfta bulunulmamıştır. Bu ifade, daha önce de belirttiğimiz gibi hadis kaynaklarında geçmemektedir. Zaten bu ifade Kur'ân'la da bağdaşmamaktadır. Çünkü – ileride görüleceği, üzere- sanıldığının aksine sabah namazı da gece namazıdır. Sözü edilen rivayette ise gece devam ettiği sürece yatsı namazının vaktinin devam ettiğinden bahsedilmektedir.

Şimdi Tahâvî'nin konuyla ilgili naklettiği rivayetlere ve bu rivayetlerden hareketle yapmış olduğu tespitlere geçebiliriz.

c. Yatsı Namazı Vaktinin Bitişine Dair Tahâvî'nin İfadeleri

Tahâvî, “Şerhu Me'âni'l-Âsâr” isimli eserinin “namaz vakitleri” başlığı altında yatsı namazının son vaktine dair rivayetleri sıralar ve bunlardan hareketle bazı tespitlerde bulunur. Şimdi bunları nakledeceğiz.

Tahavî konuya, İbn Abbas, Ebû Sa'îd el-Hudrî ve Ebû Musa'dan, Rasûlullah'ın yatsı namazını gecenin üçte birlik kısmına kadar geciktirip sonra kıldığını (أخرها إلى ثلث الليل ثم) (صلاتها) dair rivayetle başlar. Ardından Rasûlullah'ın bu namazı kıldığı vakitle ilgili olarak “bir vakit (في وقت)”, “gecenin üçte biri (ثلث الليل)”, “gecenin yarısı (نصف الليل)” gibi açıklama mahiyetinde bazı rivayetleri aktarır, sonra da bu rivayetten hareketle şu iki ihtimale yer verir:

1. Rasûlullah bu namazı gecenin üçte biri geçmeden önce kılmış olabilir. Bu durumda bu namazın son vakti, gecenin üçte birini geçmesi olur.
2. Rasûlullah bu namazı gecenin üçte biri geçtikten sonra kılmış olabilir. Bu durumda gecenin üçte biri çıktıktan sonra bu namazın kılınabileceği bir vakit daha kalmış olur.

Tahâvî yukarıdaki iki ihtimal sebebiyle konuyla ilgili diğer rivayetlere bakma gereği olduğunu söyler ve şu rivayeti nakleder:

⁵⁵ Aynî, *el-Binâye*, I, 808-809.

⁵⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 223.

“Ebû Hureyre’nin bildirdiğine göre Rasûlullah şöyle demiştir: ‘Her namazın bir ilk bir de son vakti vardır. Yatsı nazmının ilk vakti, ufuğun kaybolduğu ân, son vakti ise gecenin yarısının olduğu (حين يتصف الليل) vakittir. Sabah namazının ilk vakti fecrin doğduğu, son vakti de güneşin doğduğu ândır.’”⁵⁷

Tahâvî hemen ardından da Abdullah b. Amr’dan, Rasûlullah’ın “Yatsı namazı gecenin yarısına kadardır (وقت العشاء إلى نصف الليل).” dediğine dair bir rivayette daha bulunduktan sonra şu yorumu yapar:

“İşte bu rivayetlerden, gecenin üçte birinden sonraki vaktin de yatsının vakti olduğu sonucu çıkmıştır.”⁵⁸

Tahâvî devamında, bu tespiti güçlendiren başka rivayetlerin de bulunduğunu söyleyerek İbn Ömer’den şunu nakleder:

“Bir gece yatsı namazını kıldırması için Rasûlullah’ı bekliyorduk. Gecenin üçte biri geçerken (حين ذهب ثلث الليل) veya geçtikten sonra (أو بعده) yanımıza çıkageldi. Onu meşgul eden ailesi miydi yoksa bir başka şey miydi bilemiyoruz. Yanımıza gelince şöyle dedi: ‘Siz şu ân, sizin dışınızda hiçbir din mensubunun beklemediği bir namazı kılmak için bekliyorsunuz. Ümmetime ağır gelmeyeceğini bilseydim bu namazı onlara hep bu vakitte kıldırırdım.’ Müezzine emretti, o da kamet getirdi ve Râsulullah namazı kıldırıldı.”⁵⁹

Tahâvî, yukarıdaki olayın farklı ifadelerle geçen benzer rivayetlerine de yer verir. Mesela o rivayetlerden birinde Rasûlullah’ın, vakit gece yarısı olmak üzere iken yahut olduğunda (حتى إذا انتصف الليل أو بلغ ذاك) insanların yanına çıkıp, “İnsanlar namazlarını kılıp uyudular. Siz ise bu namazı bekliyorsunuz. Ancak siz bu namazı beklediğiniz süre içerisinde namazda gibisiniz.” dediği nakledilir.⁶⁰

Tahâvî’nin yer verdiği bir başka rivayette Âişe validemiz şöyle demektedir:

“Rasûlullah, bir gece, namazı geciktirdi. Ömer, ‘İnsanlar ve çocuklar uyudu’ diye seslendi. Bunun üzerine Rasûlullah çıkıp geldi ve şöyle dedi: ‘Şu belde halkı içerisinde sizden başka hiç kimse bu namazı beklemiyor.’ O gün sadece Medine’de namaz

⁵⁷ İbare şöyledir:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن للصلاة أولا وآخرا وإن أول وقت العشاء حين يغيب الأفق وإن آخر وقتها حين يتصف الليل وإن أول وقت الفجر حين يطلع الفجر وإن آخر وقتها حين تطلع الشمس

⁵⁸ İbare şöyledir: “فثبت بهذه الآثار أن ما بعد ثلث الليل أيضا هو وقت من وقت العشاء الآخرة”

⁵⁹ İbare şöyledir:

قال: مكثنا ذات ليلة ننتظر رسول الله صلى الله عليه وسلم للعشاء الآخرة , فخرج إلينا حين ذهب ثلث الليل , أو بعده ولا ندري , أشيء شغله في أهله أو غير ذلك . فقال حين خرج: " إنكم لتنتظرون صلاة , ما ينتظرها أهل دين غيركم ولولا أن يثقل على أمتي , لصليت بهم هذه الساعة ثم أمر المؤذن , فأقام الصلاة وصلى "

⁶⁰ İbare şöyledir:

قال: " جهز رسول الله صلى الله عليه وسلم جيشا , حتى إذا انتصف الليل , أو بلغ ذاك , خرج إلينا فقال: " صلى الناس ورقدوا وأنتم تنتظرون هذه الصلاة أما إنكم لن تزالوا في صلاة ما انتظرتوها "

kılınıyordu. Âişe validemiz şöyle dedi: ‘Onlar yatsı namazını şafağın kaybolması⁶¹ ile gecenin üçte biri (إلى ثلث الليل) arasında kılıyorlardı.”⁶²

Tahâvî benzer bir rivayeti Enes (r.a.)’dan şöyle aktarır:

“Rasûlullah “ateme”yi (yatsı namazını) gecenin ortasına yakın bir zamana kadar (إلى قريب) geciktirdi. Namazı kıldırınca yüzünü bize döndü ve şöyle dedi: ‘İnsanlar namazlarını kıldı ve uyudular. Ama sizler bu namazı beklediğiniz süre içinde namazda gibisiniz.”⁶³

Tahâvî yukarıdaki rivayeti devam ettirir ve Enes (r.a.)’ın, Rasûlullah’ın namazı neredeyse gecenin ortasının geçtiği âna (حتى كاد يذهب شطر الليل) yahut gecenin yarısına kadar (إلى شطر الليل) geciktirdiğine dair ifadelerine yer verir.⁶⁴

Tahâvî elimizdeki nüshada, yukarıdaki rivayetlerin akabinde şu yorumu yapar:

“Bu rivayetlerde Rasûlullah yatsı namazını gecenin üçte biri geçtikten sonra kılmıştır. O halde buradan, gecenin üçte birinin sona ermesi ile yatsının vaktinin bitmediği sonucu çıkmaktadır.”⁶⁵

Tahâvî, hemen devamında, yatsı namazının, fazileti bakımından aralarında fark olan üç vaktinden söz eder. Ona göre yatsının en faziletli vakti, şafağın kaybolmasından gecenin üçte birlik kısmı sona erene kadar olan vaktidir. Tahâvî bunu söylerken Âişe validemizden nakledilen “Onlar yatsı namazını şafağın kaybolması ile gecenin üçte biri arasında

⁶¹ İbarede “فيمَا بَيْنَ أَنْ يَغِيبَ غَسَقُ اللَّيْلِ” geçse de bu ifade hadis metinlerinde bulunmamakta sadece Tâhâvî’nin eserinde geçmektedir. Biz de benzer rivayetlerde geçen “فِيمَا بَيْنَ أَنْ يَغِيبَ الشَّفَقُ” şeklindeki ifadenin tercümesini yaptık. Tahâvî’nin konunun biraz devamında bu rivayete yaptığı atfa ve bu atfın bağlamına (a.g.m., I, 157, عَنِهَا) dikkat edilirse, “فِيمَا بَيْنَ أَنْ يَغِيبَ غَسَقُ اللَّيْلِ” ifadesinin bir nüsha hatası olduğu anlaşılabilir.

⁶² İbare şöyledir:

أَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ : أَعْتَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْعَتَمَةِ حَتَّى نَادَاهُ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ نَامَ النَّاسُ وَالصَّبِيَّانُ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا يَنْتَظَرُهَا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ غَيْرَكُمْ وَلَا يَصْلِي يَوْمُئِذٍ إِلَّا بِالْمَدِينَةِ قَالَتْ وَكَانُوا يَصْلُونَ الْعَتَمَةَ فِيمَا بَيْنَ أَنْ يَغِيبَ غَسَقُ اللَّيْلِ إِلَى ثَلَاثِ اللَّيْلِ

Metinde geçen “العتمة” kelimesinin fiil hali “عَمَ”dir. Gecedan bir müddet geçince gece ilerledi anlamında “عَمَ” kelimesinin kökünde “geciktirmek” anlamı vardır. Rasûlullah’tan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Bedeviler, yatsı namazınızın isimlendirilmesi hususunda sizin kafanızı karıştırmaları. Yatsı namazının ismi Allah’ın kitabında “el-‘ışâ”dır. Develerin süt sağımı bu vakte kadar geciktirilir.” Rasûlullah, bedevilerin, develerinin sütünü geç vakitte, yani yatsı namazının vaktinde sağdıkları için yatsı namazına “ateme namazı” dediklerine dikkat çekmekte ve bu konuda insanlara, yatsı namazı için Kur’ân’da geçen “el-‘ışâ” kelimesini kullanmalarını emretmektedir. Akşam namazına da “ışâ” denildiği için yatsıya “salâtü’l-‘ışâi’l-âhıra” denir. Bundan dolayı bazı sözlükler “ateme”yi “salâtü’l-‘ışâi’l-âhıra” şeklinde tanımlar. Bazı sözlükler de “ateme” için şöyle tanım verirler: “Ateme, güneşin ve şafağın kaybolmasından sonra gecenin ilk üçte birlik kısmıdır.” Bkz. Ezherî, *Tehzîbü’l-lüğâ*, “a-t-m” md.; Ferâhîdî, *el-Ayn*, “a-t-m” md.; Zencânî, *Tehzîbü’s-Sihâh*, “a-t-m” md.; İbn Fâris, *Mekâyisü’l-lüğâ*, “a-t-m” md.; Karâfî, *ez-Zehîra*, Beyrut, 1994, II, 17; Nevevi, *el-Mecmu’*, Beyrut, Beyrut, trs., III, 32.

⁶³ İbare şöyledir:

أَخْرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعَتَمَةَ إِلَى قَرِيبٍ مِنْ شَطْرِ اللَّيْلِ فَلَمَّا صَلَّى أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ فَقَالَ : إِنَّ النَّاسَ قَدْ صَلُّوا وَنَامُوا وَرَقَدُوا ، وَلَمْ تَزَالُوا فِي صَلَاةٍ مَا يَنْتَظَرُ تَمَوُّهَا

⁶⁴ Bu ifadeler eserin bazı nüshalarında bulunmamaktadır.

⁶⁵ İbare şöyle: “فَفِي هَذِهِ الْأَثَارِ أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الْعِشَاءَ بَعْدَ مَضِيِّ ثَلَاثِ اللَّيْلِ ، فَثَبَّتَ بِذَلِكَ أَنَّ مَضِيَ ثَلَاثَ اللَّيْلِ لَا يَخْرُجُ بِهِ وَقْتُهَا .”

kılıyorlardı.” şeklindeki rivayete atıfta bulunur. Ona göre yatsının fazilet bakımından ikinci sıradaki vakti, gecenin üçte birlik kısmının sona ermesiyle başlayıp gecenin yarısı geçinceye kadar olan kısmıdır. Bundan sonraki ise fazilet bakımından en düşük olan vakittir. Tahâvî’nin, gerek gecenin ilk üçte birlik kısmının gerekse de gecenin yarısının sonlandığına karar vermek için neyi ölçüt aldığına dair bir ifadesine rastlamadık. İlk üçte birlik kısmın havanın tamamen kararmasıyla, gecenin ortasının da seher vaktiyle sonlandığını ölçüt kabul ettiğini tahmin ederek ve de sabah namazını gündüz namazı kabul ettiğini dikkate alarak Tahâvî’ye göre takribi üçlü gece tasnifini şöyle gösterebiliriz:

Tablo 7: Tahâvî’ye ait takribi üçlü gece taksimi

Gece				Gündüz
Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Sabah namazı vakti
	Fazilet bakımından 1. derece	Fazilet bakımından 2. derece	Fazilet bakımından 3. derece	
İlk üçte birlik kısım		İkinci üçte birlik kısım	Son üçte birlik kısım	

Tahâvî gecenin yarısı geçtikten sonra yatsının kılınabileceğine dair bir rivayet arayışına girer ve şunları bulduğunu söyler:

“Enes b. Malik şöyle dedi: Rasûlullah bir gece yatsı namazını gecenin ortasına kadar (إلى شطر الليل) geciktirdi. Namazı kıldırdıktan sonra bize döndü ve şöyle dedi: ‘İnsanlar namazı kıldı ve uyudular. Siz bu namazı beklediğiniz süre içerisinde namazda gibisiniz.’”

Tahâvî başkalarının da benzer rivayetlerde bulunduğunu söyledikten sonra bu rivayetlerden şu sonucu çıkartır:

“Bu rivayetlerde Rasûlullah yatsı namazını gecenin yarısı geçtikten sonra kılmıştır. İşte bu, gecenin yarısı geçtikten sonra da yatsının vaktinden bir vaktin kaldığına delildir.”⁶⁶

Tahâvî yukarıdaki neticeyi teyit ettiğini düşündüğü daha güçlü bir delilin varlığından söz eder ve Âişe validemizden şu rivayete yer verir:

“Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir gece, gecenin çoğu geçene (حتى ذهب عامة الليل) ve mescittekiler uyuyup kalana kadar yatsıyı geciktirdi. Sonra çıktı, namazı kıldırdı ve şöyle dedi: ‘Şayet ümmetime zorluk olmayacağını bilsem, bu namazın (en faziletli) vakti budur (derim).’”⁶⁷

Sonra da şu yorumu yapar:

“Bu rivayette Rasûlullah yatsıyı gecenin çoğu geçtikten sonra kıldırması ve bu vaktin, namazın vakti olduğunu bildirmiştir. İşte bu rivayetlerin sahih kabul edilmesi

⁶⁶ İbare şöyledir: “ففي هذه الآثار أنه صلاها بعد مضي نصف الليل فذلك دليل أنه قد كانت بقية من وقتها ، بعد مضي نصف الليل”

⁶⁷ İbare şöyledir:

أعتم النبي صلى الله عليه وسلم ذات ليلة حتى ذهب عامة الليل ، وحتى نام أهل المسجد ثم خرج فصلى وقال إنه لوقتها ، لولا أن أشق على أمتي

neticesinde, yatsının vaktinin, şafağın kaybolmasından gecenin tamamı geçinceye kadar sürdüğü ortaya çıkmış olur. Bu namazın üç vakti olduğu görülür. İlki, başlangıcından gecenin ilk üçte biri geçinceye kadar olan vakittir ki bu, yatsı namazının kılınacağı en faziletli vakittir. İkincisi, gecenin ilk üçte birlik kısmı geçtikten sonra gecenin yarısı tamamlanıncaya kadar olan ve ilkinden daha az faziletli olan vakit. Üçüncüsü de gecenin yarısından sonraki kısımdır ki bu vakit diğer ikisinden daha az faziletlidir.”

Tahâvî, yukarıdaki neticeyi güçlendirdiğini iddia ettiği Sahabe rivayetlerinin de bulunduğunu söyler. O rivayetlerden birinde Ömer (r.a.)’ın yazdığı bir mektuptaki şu ifadeler yer verir:

“Yatsının vakti şafağın kaybolmasından gecenin üçte birine kadardır (إلى ثلث الليل). Herhangi bir meşgale hariç bu vakte kadar geciktirmeyin...”⁶⁸

Yine Ömer (r.a.)’ın Ebû Musa el-Eş’arî’ye yazdığı bir mektuptaki şu ifadeleri aktarır:

“Yatsı namazını akşam vaktinden gece yarısına kadar kıl (إلى نصف الليل); bu vaktin istediğin bir ânında.”⁶⁹

Tahâvî yukarıdaki rivayetten hareketle yatsı namazının gecenin yarısına kadar kılınabileceği sonucuna varır. Hatta Tahâvî yine Ömer (r.a.)’ın Ebû Musa el-Eş’arî’ye yazdığı rivayet edilen mektupta geçen “Yatsıyı gecenin dilediğin vaktinde kıl ama o konuda gaflet içinde olma.”⁷⁰ şeklindeki ifadelerden hareketle de gecenin tamamının yatsı namazının vakti olduğu sonucuna varır.⁷¹ Devamında da, yatsı namazını gecenin yarısına kadar kılmamanın yatsı namazı hususunda gaflete düşmek olacağını, gecenin üçte biri geçene dek terk etmenin bu konuda gaflete düşmek değil aksine faziletli olan erken vakitte kılmak anlamına geleceğini, bu iki vakit arasında yani gecenin üçte biri geçtikten sonraki ve gecenin yarısı geçene kadarki vakitte kılmanın ise ilkinden daha az faziletli, ikincisinden yani gecenin yarısı geçtikten sonra kılmaktan daha faziletli olduğunu söyler.

Tahâvî bunları söyledikten sonra, Rasûlullah’tan bunları teyid eden rivayetler olduğunu söyler ve şunu nakleder:

“Ubeyd b. Cureyc, Ebû Hureyre’ye, ‘Yatsı namazında ifrat (aşırılık) nedir?’ diye sordu, o da ‘fecrin doğumu’ diye cevap verdi.”⁷²

⁶⁸ İbare şöyledir:

إن وقت العشاء الآخرة إذا غاب الشفق إلى ثلث الليل ، ولا تؤخروه إلى ذلك ، إلا من شغل

⁶⁹ Sadece Tahâvî’nin eserinde bulunan ibare şöyledir: “أن صل صلاة العشاء من العشاء إلى نصف الليل أي حين شئت”

⁷⁰ İbare şöyledir: “وصل العشاء أي الليل شئت ولا تغفلها”

⁷¹ İbare şöyledir: “ففي هذا أنه جعل الليل كله وقتا لها على أنه لا يغفلها”

⁷² İbare şöyledir: “أنه قال لأبي هريرة رضي الله عنه ما إفراط صلاة العشاء ؟ قال : طلوع الفجر”

Tahâvî bu rivayetin ardından, Ebû Hureyre'nin, yatsı namazının vaktinde aşırılık yapmanın, bu namazı fecrin doğuşuna kadar ertelemek olduğunu söylediğini vurgular, sonra da Rasûlullah'ın kendisine namaz vakitleri sorulması üzerine ikinci gün yatsı namazını geceden bir zaman geçtikten sonra kıldığını dair rivayeti hatırlatır. Tahâvî sonra Rasûlullah'ın şu sözünü nakleder:

“Yatsının vakti gecenin yarısına kadardır (إلى نصف الليل).”⁷³

İşte tüm bunlardan sonra Tahâvî şu yorumu yapar:

“Böylece yatsının vaktinin fecre kadar devam ettiği sabit olmuştur. Her ne kadar aralarında fazilet farkı olsa da.”⁷⁴

Tahâvî ardından tüm bu açıklamaların Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşleri olduğunu söyler.⁷⁵ Tahâvî, bu üç imama göre yatsı namazının fazilet bakımından birbirinden farklı üç vakti olduğunu “Ahkâmü'l-Kur'ân” isimli eserinde de söyler. Onun bu konudaki ifadelerini aynen aktarıyoruz:

“Bir grup şöyle der: ‘Yatsının son vakti fecrin doğuşuna kadardır.’ Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve Muhammed yatsının sonunun üç ayrı vakti olduğu görüşündeler. İlki, vaktinin girmesinden gecenin üçte biri geçinceye kadardır. Bu, yatsının en faziletli vaktidir. İkincisi gecenin üçte birinden başlayıp gecenin yarısı tamamlanmaya kadardır. Bu, fazilet bakımından ilkinden daha aşağıdadır. Üçüncüsü de gecenin yarısından fecrin doğuşuna kadardır. Üç imama göre de yatsıyı bu üçüncü vakte kadar geciktirmek kötü bir davranış ve de namazı zayi etmektir. Zikrettiğimiz nakiller içerisinde ondan yapılan rivayetlerde Rasûlullah yatsıyı gecenin üçte birinde kıldığını göre; yine ondan Ebû Hureyre ve Ebû Salih kanalıyla rivayet edilen ‘Ames hadisi ile yine ondan Abdullah b. Amr ve Ebû Eyyub kanalıyla rivayet edilen Ebû Katâde hadisinde yatsının son vaktinin gecenin yarısına kadar olduğu belirtildiğine göre, tüm bunlardan, Rasûlullah'ın yatsıyı en faziletli vakte ertelediği sabit olmuş demektir. Ve yine onun, zikrettiğimiz Ebû Hureyre ile Abdullah b. Amr hadislerinden, fazileti ilkinden daha az olsa da, gecenin üçte birinden gecenin yarısı tamamlana kadar olan sürede de namaz kıldığı sabit olmuştur. Bununla, gecenin yarısından fecrin doğuşuna kadar olan vaktin de yatsının vakti olduğu ortaya çıkmıştır.”⁷⁶

Buraya kadar, Tahâvî'nin konuyla ilgili naklettiği rivayetleri ve bunlardan çıkardığı sonuçları ortaya koyduk. Şimdi de bunların değerlendirilmesine geçelim.

d. Tahavî'nin Konuyla İlgili Sözlerinin Değerlendirilmesi

Yukarıda da ele aldığımız üzere Tahâvî'nin zihninde yatsı namazının, birbirini takip eden üç vakti vardır. Bunlardan ilki, akşam namazının vaktinin sona ermesinden gecenin ilk üçte birlik kısmı sona erene kadar süren vakittir. Bu vakitten sonra gecenin yarısına kadar devam eden ikinci vakit; gecenin yarısı tamamlandıktan sonra da fecrin doğuşuna yani sabah namazı vakti girinceye kadar devam eden üçüncü vakit vardır (bkz. Tablo 7). Ancak onun ifadelerinden, gecenin ilk üçte birlik kısmının ve gecenin yarısının ne zaman sona

⁷³ İbare şöyledir: “وقت العشاء إلى نصف الليل”

⁷⁴ İbare şöyledir: “فثبت بذلك أن وقتها إلى طلوع الفجر ولكن بعضه أفضل من بعض”

⁷⁵ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, I, 156 vd.

⁷⁶ Tahavi, *Ahkâm*, I, 175.

erdiğine dair bir açıklama bulamadık. Tahâvî, birbirini takip eden ve fazilet bakımından her biri diğerinden farklı olan yatsı namazına dair üçlü vakit tasnifini yatsı namazının son vaktine dair bahiste zaman zaman zikreder.⁷⁷

Tahâvî'nin ifadelerinin tahlili için Kur'ân'dan hareketle, gecenin kısımlarının ne olduğuna da kısaca değinmemiz faydalı olacaktır.

Gün, gündüz ve geceden oluşur. Günün ilk kısmı gündüzdür. Gün güneşin doğuşuyla başlar, gecenin tamamlanıp ikinci kez güneşin doğuşuyla sona erer.⁷⁸ Yasin sûresinin 4. âyetinde⁷⁹ gecenin gündüzü geçemeyeceğinin bildirilmesi, farz namazların vakitlerinden bahseden iki âyette⁸⁰ de önce gündüz sonra da gece namazlarının vakitlerinin düzenlenmiş olması günün ilk bölümünün gündüz olduğunu gösterir.⁸¹ Meşhur rivayette Cibrîl, Kâbe'nin yanında Rasûlullah'a iki gün üst üste imamlık yapmış, her iki günde de gündüz namazlarından yani öğle namazından başlamış, son olarak da ona sabah namazını kıldırıştır. Tüm bunlardan hareketle günün ilk namazı öğle, son namazı da sabah namazı olur. Bakara sûresinin 238. âyetinde geçen orta namazla kastedilenin de akşam namazı olduğu ortaya çıkar. Kur'ân'a göre güne ait gece-gündüz taksimini şöyle gösterebiliriz:

Tablo 8: Kur'ân'a göre gece-gündüz taksimi

Kuşluk vakti	Öğle namazı vakti	İkinci namazı vakti	Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin ortası	Seher vakti	Sabah namazı vakti
Gündüz			Gece				
Günün ilk kısmı			Günün son kısmı				

Geleneğe göre ise gün, güneşin batışıyla başlayıp bir sonraki batışıyla bitirildiği için günün ilk kısmının gece, ikinci kısmının gündüz olduğu kabul edilir. Teravih namazına başlama

⁷⁷ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, I, 157, 158, 159.

⁷⁸ Gündüz için yapılan bu tanım 45° paralelin üzerindeki bölgeler için değişiklik arzeder. Bkz. <http://www.suleymaniyevakfi.org/ramazan-ve-oruc/namaz-ve-oruc-vakitleri-brsadece-muslim-olanlar-icin.html>

⁷⁹ Âyetin metni ve meali şöyledir: “وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ = gece gündüzü geçemez.”

⁸⁰ Sözü edilen iki ayetin metni ve meali şöyledir:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبُنَ الشَّيْئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ

“Gündüzün iki bölümünde ve gecenin gündüze yakın zamanlarında o namazı tam kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu konuda bilgi sahibi olanlar için bu bir hatırlatmadır.” (Hûd 11/114)

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِلدُّلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

“O namazı, güneşin batıya kaymasından gecenin kararmasına kadar, bir de fecrin yoğunlaşması sırasında kıl. Fecrin yoğunlaşması gözle görülebilir.” (İsrâ 17/78)

⁸¹ Günün gündüzle başlayıp geceyle tamamlandığının bir delili de, Zekeriyya (a.s.)'a Yahya (a.s.)'ın müjdelendiğinde bunun bir göstergesi olarak üç gün/üç gece konuşamamasından bahseden iki âyet kümesidir. Şöyle ki, Âl-i İmrân sûresinin 41. âyetinde “ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ = üç gün” ifadesi geçerken aynı konunun ele alındığı Meryem sûresinin 10. âyetinde bu defa “ثَلَاثَ لَيَالٍ = üç gece” ifadesi geçmektedir. Bu, gecenin tamamlanmasıyla günün tamamlandığını göstermektedir. Hâkka sûresinin 7. âyetinde de buna işaret vardır. Âyetinde geçen “سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ = yedi gece sekiz gün” şeklindeki ifade, Âd kavmini helak eden kasırganın yedi tam gün, bir de sekizinci günden sadece gündüz vakti yani yedi buçuk gün devam ettiğini gösteriyor. Sekizinci günün gecesinde kasırğa sürmemiş olacak ki âyetinde böyle bir ifade kullanılmış.

vaktini buna delil getiren gelenek, hac günlerinde istisnai olarak günün ilk kısmının gündüz, sonraki kısmının gece olması gerektiğini söyler.⁸²

Gece güneşin batışı ile başlar, doğuşu ile sona erer. Ancak gelenekte, gündüz, güneş doğmadan, fecrin doğuşuyla yani sabah namazının vaktinin girişiyle başlatılır. Gündüzün, güneşin doğuşuyla değil de fecrin doğuşuyla başladığı düşünüldüğü için sabah namazı gelenekte gündüz namazlarından sayılmıştır.⁸³ Gündüzün fecrin doğuşuyla başladığına dair düşüncenin temelinde, orucun gündüz vakti yerine getirilen bir ibadet olduğu, bu ibadete de fecrin doğuşuyla başlanıldığı düşüncesi olabilir.⁸⁴ Nitekim Arapça'da "gündüz" anlamına gelen "nehâr" kelimesinin, "güneşin doğuşundan batışına kadar geçen süre" olduğunu hatırlatanlara karşı fakihler "şer'î nehâr" kavramını kullanır ve oruç ibadetinin zamanını buna delil gösterirler.⁸⁵ Tahmin edileceği üzere, delil gösterdikleri âyet Bakara sûresinin 187. âyetidir. Âyette orucun fecrin başlangıcından geceye kadar tutulmasının emredildiğine dikkat çekerler ve buradan hareketle gündüz vaktinin, fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar olan zaman olduğunu söylerler. Bununla birlikte orucun tarifinde "nehâr" kelimesini değil de "sabah" kelimesini tercih edenler de vardır.⁸⁶

Ancak gündüz namazlarında kıraatin sesli yapılmadığı kuralını hatırlatıp sabah namazının gece namazı olması gerektiğini, bu durumda gündüzün güneşin doğuşuyla başladığını söyleyenler de bulunmaktadır.⁸⁷ Görünen o ki, gündüz namazlarının kıraatinin sessiz olduğuna dair Rasûlullah'a nispet edilen sözün,⁸⁸ gündüzün fecrin doğuşuyla başladığına dair düşünceyle çelişmemesi sebebiyle "sabah" ve "nehâr" diye iki ayrı kavram oluşturulmuş, sabah, "fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar"; gündüz de "güneşin doğuşundan batışına kadarki zaman dilimi" şeklinde tanımlanmıştır. Geleneğe göre güne ait gece-gündüz taksimini şöyle gösterebiliriz:

⁸² İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, Beyrut, II, 329; İbn âbidîn, *Raddü'l-muhtâr*, Beyrut, 2000, II, 452.

⁸³ Râğib el-İsfehânî, şer'î neharı, fecrin doğuşundan güneşin batışına kadarki zaman dilimi olarak tanımlarken, örfî neharı ise güneşin doğuşundan batışına kadar geçen süre olarak tanımlamaktadır. Bkz. a.g.m., *el-Müfredât*, "n-h-r" md.

⁸⁴ İbn Teymiyye, *Câmi'u'l-mesâil*, VI, 342.

⁸⁵ Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed Bâbertî (786/1384), *el-İnâye*, III, 280.

⁸⁶ Mesela Zeyla'î, oruç ibadetini "الصَّوْمُ هُوَ تَرْكُ الْأَكْلِ وَالشُّرْبِ وَالْجَمَاعِ مِنَ الصُّبْحِ إِلَى الْعُرُوبِ بَيْتَةً مِنْ أَهْلِهِ" = Oruç, niyetli olarak, sabah vaktinden güneş batana kadar yeme-içme ve cinsel ilişkiyi terk etmektir." şeklinde tanımladıktan sonra tanımında geçen "من الصُّبْحِ" = mine's-subh = sabah vaktinden itibaren" ifadesinin özellikle kullanıldığını, mesela "نَهَارًا = nehâran = gündüz vakti" denilmediğini, çünkü "nehar"ın güneşin doğuşundan batışına kadar geçen zaman dilimi olduğunu söyler ve Kudûrî'yi, oruç tanımında "nehar" kelimesini kullanması sebebiyle (الصَّوْمُ هُوَ الْإِمْسَاكُ عَنِ الْأَكْلِ وَالشُّرْبِ وَالْجَمَاعِ نَهَارًا مَعَ النِّيَّةِ) = Oruç, niyetli olarak, gündüzleyin yeme-içme ve cinsel ilişkiden uzak kişinin kendisini tutmasıdır.) eleştirir. Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen Zeyla'î (743/1342), *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*, I, 312.

⁸⁷ Ebû'n-Necâ Şerefeddin Musa b. Ahmed b. Musa el-Haccâvî (ö. 968/1560), *el-İknâ' fî fikhi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, Beyrut, trs., s. 118.

⁸⁸ Rivayet şöyledir. "صَلَاةُ النَّهَارِ عَجْمَاءُ" = Gündüz namazları(nda kıraat) sessizdir." Muhakkikler hadisin zayıf olduğunu söylemişlerdir. Bkz. Cemaluddin Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Yusuf el-Hanefî ez-Zeyla'î (ö. 762/1361), *Nasbü'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, Kahire, trs., II, 1-2.

Tablo 9: Geleneğe göre gece-gündüz taksimi

Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin ortası	Seher vakti	Sabah namazı vakti	Kuşluk vakti	Öğle namazı vakti	İkindi namazı vakti
Gece				Gündüz			
Günün ilk kısmı				Günün son kısmı			

Gündüzün, güneşin doğuşuyla değil de fecr-i sadıkla başladığına dair düşüncenin, gecenin üç bölümünden bahseden bazı âyet ve rivayetlerin anlaşılmasında etkisinin olması kuvvetle muhtemeldir.⁸⁹

Gerek konuyla ilgili âyet ve rivayetler gerek örfi kabuller gecenin üç kısma ayrıldığını gösterir. Güneşin batışıyla başlayan ilk kısım, gecenin tamamen kararmasına kadar devam eder. Bu ilk kısım sona erene kadar batan güneşin emareleri gökyüzünde görülmeye devam ettiği için bu kısım gecenin gündüze yakın zaman dilimlerinden. Gecenin bu kısmında akşam ve yatsı namazları kılınır. Bu kısma “akşam vakti” ya da “akşamın alacakaranlığı” denir. Gecenin ilk üçte biri bu kısımdır.

İkinci kısmın başladığı ânda artık ne doğu ufkunda ne de batı ufkunda da batan güneşten herhangi bir emare kalır. Bu, bütün yıldızlar ortaya çıktığından yıldız gözlemi için uygun zamanın da başlangıcıdır. Uyku, dinlenme ve teheccüd namazı vakti olan bu kısım gecenin en uzun kısmıdır ve doğu ufkunda, doğacak güneşe ait ilk emarelerin görülmeye başladığı âna kadar devam eder. Gecenin bu kısmına İsrâ suresinin 78. âyetinden hareketle “gecenin karanlığı (ğasaku'l-leyl)” denebilir. Gecenin ikinci üçte biri bu kısımdır. Gecenin en uzun ve ikinci üçte birlik kısmını işaret eden âyetlerin başında İsrâ sûresinin 79. ve İnsan sûresinin 26. âyetleri gelir. İlk âyette Rasûlullah’a hitaben gece teheccüde kalkması emredilir. Teheccüd, Arapça’da “yattıktan sonra kalkmak” anlamına gelir.⁹⁰ İkinci âyette de gecenin süre bakımından uzun olan kısmında Allah’ı tesbih etmek emredilir. Bununla nafie namaz kastedilir. Ayrıca Müzzemmil suresinin 3. ve 20. âyetlerinde de gecenin bu uzun kısmına atıfta bulunmaktadır ki bu konu biraz ileride ele alınacaktır.

Gecenin son kısmı, doğu ufkunda doğacak güneşe ait ilk emarelerin belirmesiyle yani fecr-i kâzible başlar ve güneşin doğuşuna kadar devam eder. Bu kısmın başlamasıyla sabah namazının vakti girmez. Sabah namazının vakti, güneşten gelen ışınların doğu ufku boyunca yayılmaya başlaması, altta kara parçasının siyahlığı, üstte kızıl ışık kuşağı, onun üstünde de beyaz ışık kuşağı kesin çizgilerle ayrılınca başlar ki buna “imsak vakti” denir. Gecenin bu son kısmının ilk bölümü “seher vakti”dir. Oruç tutacaklar sahur yemeğini bu vakitte yerler. Gecenin bu son kısmı da gecenin gündüze yakın zamanlarından ve bu kısma “sabahın alacakaranlığı” ya da “sabah vakti” denir. Gecenin son üçte biri bu kısımdır. Anlatılanlardan hareketle gecenin üç kısmını şöyle gösterebiliriz:

⁸⁹ Abdulaziz Bayındır, “Kur’ân’da Namaz Vakitleri ve İmsak”, *Kitap ve Hikmet*, Yıl: 1, Sayı: 2, 2013, s. 5.

⁹⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, “h-c-d” md.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “h-c-d” md.

Tablo 10: Gecenin üç kısmı

Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin ortası	Seher vakti	Sabah namazı vakti
Akşamın alacakaranlığı			Sabahın alacakaranlığı	
Gecenin ilk üçte birlik kısmı		Gecenin ikinci üçte birlik kısmı	Gecenin son üçte birlik kısmı	

Özet olarak anlattığımız gecenin kısımlarının detaylandırılması ve delillendirilmesinden önce şunu belirtmeliyiz: Gecenin üç kısmı arasında süre açısından eşitlik yoktur. Birinci ve üçüncü üçte birlik kısımlar arasında süre bakımından büyük oranda benzerlik bulunsa da ikinci üçte birlik dediğimiz kısım süre bakımından en uzun kısımdır ki gecenin ortasının, gecenin diğer bölümlerinden daha uzun olduğunu, İnsan suresinin 25. âyetinden anlamaktayız. Dolayısıyla gecenin üçe ayrılmasını ifade ederken kullanılan “üçte bir”, “üç parçadan biri”; “ikinci üçte bir”, “üç parçadan ikincisi” anlamındadır. Bu gibi ifadeler miras paylarından bahseden âyetlerde geçen benzer ifadelerden farklılık taşır. Dünya üzerindeki konumlara ve hatta aynı konum üzerinde senenin günlerine göre değişebilen gece-gündüz uzunlukları için eşit parçalardan bahsedilemeyeceği için bu ifadeleri böyle anlamak bir zorunluluktur. Şimdi gecenin bölümleriyle ilgili ayrıntılara yer verebiliriz.

Rûm sûresinin 17. âyetinde “جَيْنَ تُمْسُونَ” ifadesi geçer. Bu, “akşam vaktine girdiğinizde” anlamına gelir ve gecenin ilk üçte birlik kısmı olan akşam vaktinin başlangıcını gösterir. Akşam vakti gecenin ilk kısmıdır ve akşam ile yatsı namazlarının kılındığı vakittir. Bu kısmın bitişi gecenin tamamen kararması ile gerçekleşir ve Kur’ân’da bu “إِلَى عَسَقِ اللَّيْلِ” = gecenin karanlığına kadar” şeklinde ifade edilir. Akşam namazının vaktinin sonu ile yatsı namazı vaktinin başlangıcının göstergesi, batı ufkundaki kızılığın dağılmaya başlamasıdır. Bu, güneşin ufku 9° altına indiği vakittir. Ufku tamamen kararmasıyla da yatsı vakti sona erer. Bu esnada güneş ufku 18° altına inmiş olur.

Aynı âyette geçen “وَجَيْنَ تُضِيحُونَ” şeklindeki ifade ise “sabah vaktine girdiğinizde” anlamına gelir. Sabahın alacakaranlığı denilen gecenin son üçte birlik bu kısmı da ikiye ayrılır. Seher vakti denilen ilk bölümü fecr-i kazib ile başlar ve fecr-i sadıka kadar devam eder. Seher vaktinin başladığı anda güneş ufku 18° derece altındadır. Fecr-i kâzib, doğu ufkunun yukarılarında beliren aydınlıktır. Bu aydınlık zamanla yerini ufku hemen üzerinde yoğunlaşmaya başlayan kızılığa bırakır. Bu kızılık yoğunlaşıp da ufuk çizgisine paralel bir şekilde uzandığında, altında kara parçasının siyahlığı, üzerinde de beyaz hatla birlikte gözle görülebilir üç paralel hat oluşur. Bu fecr-i sadıktır. Bu esnada güneş ufku 9° altındadır. Fecr-i sadık ile sabah namazının vakti girer. Bu âna “imsak vakti” denir. Gecenin son üçte birlik kısmının son bölümü güneşin doğuşuna kadar devam eder.

Gecenin ilk ve son üçte birlik kısmını gösteren bir başka âyet de Hûd sûresinin 114. âyetidir. Âyette “gecenin gündüze yakın zamanları” anlamına gelen ve “زُلْفَا مِنَ اللَّيْلِ” = zülefen mine’l-leyl” şeklinde geçen ifadedeki “زُلْفَا” = zülef” kelimesi “yakınlık” anlamına gelen “زُلْفَا” =

zülfe” kelimesinin çoğuludur. Yani “zülef”, “zülûfler” demektir.⁹¹ Âyette geçen “zülef” kelimesinin çoğul olduğunu söylemiştik. Bu durumda gecenin gündüze yakın en az üç kısmında kılınması gereken farz namaz olmalıdır. Arapça’da çoğulun en azı üçtür. Bir şeyin yakınlığından, o şeyin ancak bir başka şeyle olan mesafesi tasavvur edildiğinde bahsedilebilir. Gecenin yakınlığı, gecenin gündüze yakınlığı söz konusu olduğunda bir anlam taşır. O halde gecenin yakın kısımları, gecenin gündüzden emareler taşıyan zaman dilimleri için söz konusu olur. Gecenin gündüze yakın kısımlarında kılınacak namazlar akşam, yatsı ve sabah namazları olur. Akşam namazının vakti, güneşin batışıyla başladığı için akşam namazı gecenin bir zülfü yani gecenin gündüze yakın bir ânı olur. Akşam namazının bitişinde, batı ufkunda batan güneşten hâlâ emareler kaldığı ve batı ufkunda aydınlık bir süre daha devam ettiği için yatsı namazının vakti de gecenin bir zülfü yani gecenin gündüze yakın bölümlerinden biri olur. Çünkü yatsı namazının vakti sabah namazının vaktine kadar değil, batı ufkunda, batan güneşten herhangi bir emarenin kalmadığı yani gecenin karanlığının bastırdığı âna kadar devam eder.⁹² Gelenekte yatsı namazının vaktinin sabah namazının vaktine kadar devam ettiği düşünülünce Hûd sûresinin 114. âyetinde geçen “zülfeler” ifadesine doğru anlamlar verilememiştir.⁹³

Zülef kelimesi çoğul olduğu için en azı üç dedik ama çoğulun üst sınırı yoktur. Ancak âyette geçen zülfeleri üçle sınırlandırmamızı gerektiren önemli bir karine vardır. Hûd sûresinin 114. âyeti farz namazların vakitlerinden bahsetmektedir. İsra sûresinin 78. âyeti de farz namazın vakitlerinden bahsetmektedir ve “فُؤَانَ الْفَجْرِ” diyerek gecenin son üçte birlik kısmında kılınacak farz namazın başlangıcını fecrin ışıklarının toplanma ânı olarak belirlemektedir. O halde bu kısımda kılınacak sadece bir farz namaz vardır. Bundan dolayı gecenin gündüze yakın anlarından biri olan ve esasında zülfe tanımıyla örtüşen seher vakti Hûd sûresinin 114. âyetinde kastedilen zülfelerden biri olmamaktadır.

Bazı rivayetlerde geçen ifadeler de gecenin yukarıda anlatıldığı şekliyle üç kısma ayrıldığını gösterir. Mesela edilen duaların geri çevrilmeyeceği, yapılan tevbelerin kabul göreceği bir ân olarak gecenin son üçte birlik kısmına işaret eden rivayetler vardır. bir rivayet şöyledir:

⁹¹ Kelime Kur’ân’da pek çok âyette geçer. Mesela Tekvîr sûresinin 13 (وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ = Cennet yaklaştırılınca), Şu’ârâ sûresinin 90 ile Kâf sûresinin 31 (وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ = Cennet müttekîlere yaklaştırılır) ve yine Şu’ârâ sûresinin 64. âyetlerinde (وَأُزْلِفْنَا ثُمَّ الْآخِرِينَ = Öbürlerini o yerde onlara yaklaştırdık) kelimenin fiil hali “yaklaşmak” anlamında kullanılmıştır. “Zülfe” kelimesi de “yakınlık” anlamında Mülk sûresinin 27. âyetinde kullanılır (فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَ وَجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا) = O tehdidi yakından görünce kafirlerin yüzleri fenalaşır). Yine “zülfa = زُلْفَى” kelimesi de Sebe sûresinin 37 (وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُفَرِّقُكُمْ عَنَّا زُلْفَى) = Sizi bizim katımıza yaklaştıracak şey ne mallarınız ne de çocuklarınızdır.), Sâd sûresinin 25 ve 40 (وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَى وَحُسْنَ مَآبٍ) = Bize daha yakın olma ve mutlu son onun hakkıdır.) ile Zümer sûresinin 3. âyetlerinde (وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ) = Allah’tan önce evliyaya tutunanlar derler ki, ‘Bizim bunlara kulluk etmemiz, sırf bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diyedir.’) “yakın olmak” anlamında geçer. Aynı kökten türeyen “Müzdelife” kelimesinin de insanları Allah’a yaklaştırmaya yahut Arafat’tan hareketle buraya yaklaşıldığı veya insanların buraya gelmekle Mina’ya yaklaşmaları veya gecenin ilk zaman diliminde Arafat’tan buraya gelmesiyle irtibatlı olduğu söylenir. bkz. Dursun Ali Şeker, “Müzdelife”, *DİA*, XXXII, 239.

⁹² Konuyla ilgili bkz. Abdulaziz Bayındır, <http://www.suleymaniyevakfi.org/kuran-arastirmalari/kuranda-namaz-vakitleri.html>

⁹³ Konuyla ilgili bkz. Fatih Orum, “Bir Ayetin Başına Gelenler”, *Kitap ve Hikmet*, 2015, sayı: 10, s. 30 vd.

“Şüphesiz Cenâb-ı Hak her cuma gecesi gecenin evvelinden sonuna kadar dünya semâsına iner, diğer gecelerde ise, gecenin üçte biri kalınca (وفى سائر الليالي فى الثلث الآخر) iner ve bir meleğe şöyle seslenmesini emreder: Bir isteyen yok mudur, kendisine vereyim; tevbe eden bir kimse yok mudur, tevbesini kabul edeyim; günahlarının bağışlanmasını dileyen yok mudur onu bağışlayayım!”⁹⁴

Rivayetin sahih olup olmamasından ziyade klasik kaynaklarda “فى الثلث الآخر من الليل” ifadesinin geçiyor olması önemlidir. Ayrıca bazı müfessirler Âl-i İmrân suresinin 17. âyetinde geçen “وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ” ifadesinin tefsiri bağlamında da gecenin son üçte biri (الثلث الأخير) ifadesini kullanır, kastedilen zamanın seher vakti olduğunu söyler ve yukarıdaki rivayete atıfta bulunurlar.⁹⁵

Kur’ân’da seher vaktine dair âyetler, gecenin son üçte birlik kısmının ikiye ayrıldığını gösterir. Zâriyât sûresinin 17. ve 18. âyetlerinde, muttakilerin vasıfları olarak geceleri az uyudukları ve seher vakti istiğfarda bulundukları bildirilir. Benzer ifade Âl-i İmrân sûresinin 17. âyetinde de geçer. Tûr suresinin 49. âyetinde geçen “وَإِذْ بَارَءَ النُّجُومُ = ve yıldızların geri dönüş vaktinde...” ifadesi de seher vaktine işaret eder. Gecenin son üçte birlik kısmının seher ve sabah vakti olarak ikiye ayrılmasına Lut (a.s.) ile ilgili kıssada da işaret vardır. Lut (a.s.) ve yanındakiler şehri seher vaktinde terk etmişler, helak da sabah vakti yani güneş doğmadan gerçekleşmiştir. Allah Lut (a.s.)’a gecenin bir bölümünde (بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ)⁹⁶ şehri terk etmesini söylemiş, sonra da onları seher vaktinde (نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ)⁹⁷ kurtardığını söylemiştir. O halde gecenin o kısmı seher vaktidir. Helakin vaktinin de sabah (وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ)⁹⁸ olduğunu bildirmiş, bunun tamamlanmasının da işrak vaktinde (فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ)⁹⁹ olduğunu söylemiştir. Yani Lut (a.s.) ve yanındakilerin şehri terk etmeleri ve şehrin helakinin tamamlanması gecenin son üçte birlik kısmında olmuştur.

Gecenin son üçte birlik kısmının ilk bölümü olarak saydığımız seher vakti bir başka gece taksimine göre gecenin yarısına dahil olmaktadır. Şimdi bunu izah edelim.

Kur’ân’da “غَسَقَ اللَّيْلِ = ğasaku’l-leyl” olarak ifade edilen gecenin ortası (وسط الليل), seher vaktini de içine alacak şekilde gecenin yarısını (نصف الليل) oluşturur ve kendi içinde üçe bölünür. Bu durumda tüm gece altı parçaya bölünmüş olur. İlk iki parça, akşam ve yatsı namazlarının da vakti olan ve üçlü gece taksimine göre ilk üçte birlik kısım temsil eden bölümdür. Altı parçanın bir parçasını da fecr-i sadıkla başlayan ve güneşin doğuşuna kadar süren sabah namazının vakti oluşturur. Altı parçanın biri seher vakti, geri kalan iki parça da üçlü gece taksiminde ikinci üçte birlik kısım olarak ele aldığımız gecenin karanlık kısmıdır. Altılı gece taksimine göre bu kısmın süre bakımından takribi olarak ikiye ayrıldığı düşünülmektedir. İşte takribi olarak ikiye ayırdığımız bu iki parça ile seher vakti toplam üç parça etmekte ve

⁹⁴ Suyûtî, *Câmi’u l-ehâdis*, XXXI, 111.

⁹⁵ Alâeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî Hâzin (ö. 741/1341), *Tefsîru l-Hâzin*, Beyrut, 1979, I, 328.

⁹⁶ Hûd 11/81; Hicr 15/65.

⁹⁷ Kamer 54/34.

⁹⁸ Kamer 54/38.

⁹⁹ Hûd 11/81

¹⁰⁰ Hicr 15/73

bu üç parça altı parçanın yarısını ifade ettiği için gecenin yarısı ile bu üç parça kastedilmektedir. Tekrar hatırlatmalıyız ki üçlü gece taksiminde olduğu gibi bu altılı taksimde de parçalar arasında süre bakımından tam bir eşitlik söz konusu değildir.

Gecenin yarısı dediğimiz ve altılı taksime göre gecenin karanlık kısmı ile seher vaktinden oluşan bu üç parça Müzzemmil sûresinin ilk ve son âyetleriyle bazı rivayetlerde geçen ifadelerin anlaşılması için büyük önem taşımaktadır.

Müzzemmil sûresinin ilk âyetleri şöyledir:

يَا أَيُّهَا الْمُرْمِلُ (1) قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا (2) نِصْفَهُ أَوْ انْقُضْ مِنْهُ قَلِيلًا (3) أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا (4)

“Ey örtüsüne bürünen kişi! Az bir kısmı dışında gece kalk! Yarısında kalk. Yahut yarısından biraz azalt veya ekleme yap. Kur’ân’ı sindire sindire oku.”

Âyeti anlamak için gecenin taksimine dair şu tabloyu tekrar hatırlamalıyız:

Tablo 11: Çeşitli açılardan gecenin kısımları

Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin yarısı		Sabah namazı vakti	
Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti	Gecenin ortası		Seher vakti	Sabah namazı vakti
Akşamın alacakaranlığı				Sabahın alacakaranlığı	
Gecenin ilk üçte birlik kısmı		Gecenin ikinci üçte birlik kısmı		Gecenin son üçte birlik kısmı	
1	2	3	4	5	6

Yukarıdaki tabloya göre, akşam ve yatsı namazlarının vakitleri gecenin ilk üçte birlik kısmını oluşturur. Bu kısma “akşamın alacakaranlığı” da denir. Yatsı namazının vaktinin sona ermesinden seher vaktine kadar süren kısım gecenin ikinci üçte birlik kısmıdır. Bu kısma “gecenin ortası (وسط الليل)” denir. Çünkü bu kısım gecenin üç parçasından ortadaki parçayı oluşturur. Seher vaktinden güneşin doğuşuna kadar devam eden kısım da gecenin son üçte birlik kısmıdır. Buna da sabahın alacakaranlığı denir. Yatsı namazının vaktinin sona ermesinden sabah namazının vakti girinceye kadar devam eden kısma gecenin yarısı (نصف الليل) denilir. Akşam (1), yatsı (2) ve sabah (6) namazı vakti ile seher vakti (5) gecenin dört parçasını oluşturur. Gecenin ortasını da takribi olarak ikiye böldüğümüzde (3-4) gecenin yarısı, gecenin toplam altı parçasından üç parçasını oluşturur. Bundan dolayı yatsı namazının vaktinin sona ermesinden sabah namazının vakti girinceye kadar devam eden kısma gecenin yarısı denilir.

Yukarıdaki âyette geçen “el-leyl = الليل” kelimesi, gecenin karanlığının başlamasından yani yatsı namazının vaktinin sona ermesinden fecr-i sâdıkın doğmasına yani sabah namazının vaktinin girmesine kadar geçen süre anlamındadır. Bu, altılı gece taksimine göre gecenin 3, 4 ve 5. Kısımlarını içerir. Bu durumda âyette geçen “gecenin yarısı = نِصْفُهُ” ifadesi bu üç

kısımını yani gecenin yarısının takribi olarak yarısını ifade eder. Aynı surenin 20. âyetinde geçen “وَنُصْفَهُ = yarısı” ifadesiyle de örtüşmektedir. Takribi olarak bunu şöyle gösterebiliriz:

Tablo 12: Gecenin yarısının yarısı

Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti				Sabah namazı vakti
--------------------	--------------------	--	--	--	--------------------

Âyette geçen “yarısından biraz azalt = انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا” ifadesiyle gecenin yarısının üçte biri kastedilmektedir. Bu, tüm gecenin altıda birlik kısmıdır. Aynı surenin 20. âyetinde geçen “ثُلَاثُهُ = üçte biri” ifadesiyle de örtüşmektedir. Takribi olarak bunu şöyle gösterebiliriz:

Tablo 13: Gecenin yarısının üçte biri

Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti				Sabah namazı vakti
--------------------	--------------------	--	--	--	--------------------

Âyette geçen “veya ona ekleme yap = أَوْ زِدْ عَلَيْهِ” ifadesi gecenin yarısının yarısına ekleme yapılacağını gösterir. Bu eklemeye elde edilecek zaman diliminin gecenin yarısının üçte ikisine yakın bir zamanı ifade edeceğini aynı surenin 20. âyetinde geçen “أَدْنَى مِنْ ثُلَاثِ اللَّيْلِ = gecenin üçte ikisine yakın” ifadesiyle anlamaktayız. Takribi olarak bunu şöyle gösterebiliriz:

Akşam namazı vakti	Yatsı namazı vakti				Sabah namazı vakti
--------------------	--------------------	--	--	--	--------------------

Sûrenin son âyeti şöyledir:

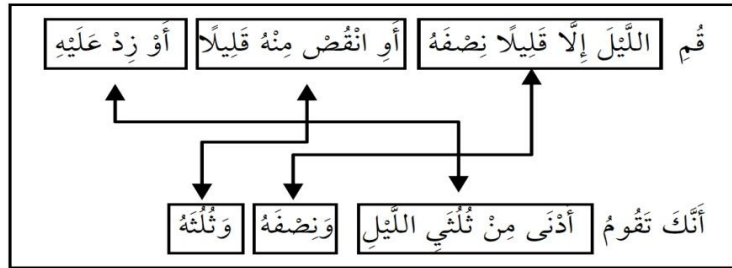
إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلَاثِ اللَّيْلِ وَنُصْفَهُ وَثُلَاثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ

“Rabbin senin ve seninle birlikte bir grubun gecenin üçte ikisine yakını, yarısını ve üçte birini uyanık geçirdiğini elbette bilmektedir.”

Surenin ilk âyetleri ile son âyeti arasındaki örtüşmeyi yanda şöyle gösterebiliriz:

Gecenin yukarıda anlatılan üçlü ve altılı taksiminin bilinmesinin özellikle namaz vakitlerinden bahseden bazı

rivayetlerin ve bu rivayetlerde geçen bir takım ifadelerin anlaşılması açısından önemi vardır. Mesela bazı hadis metinlerinde, yatsı namazının bitişi bağlamında “حين يتصف الليل”,

حتى كاد يذهب شطر “، حتى إذا انتصف الليل أو بلغ ذاك”، “حين ذهب ثلث الليل”، “إلى ثلث الليل”، “إلى نصف الليل” gibi ifadeler kullanılır. Bu ifade farklılıklarının temelinde ilk kısmın bitiş ânını ifade etmek için, kimi zaman ilk kısmın sonunun, kimi zaman da ikinci kısmın başının dikkate alınmış olması yatmaktadır. Bu, “Bizim bahçenin bitimine kadar git.” ile “Komşunun bahçesinin başladığı yere kadar git.” cümlelerinin aynı sınırı ifade etmesi gibidir. Aynı ânı ifade için mezhep imamlarının ifadelerinde de görülen bu tür ifade farklılıkları, yatsı namazının son vakti hususunda farklı yorumlara yol açmıştır. İfadelerde geçen “nısfül-leyl” ifadesinin başlangıcı, gecenin tamamen karardığı ân; sonu da fecr-i sadıkın doğduğu yani sabah namazının vaktinin başladığı andır. Bu kısma nısfü'l-leyl denilmesi, altılı gece taksiminde görüldüğü üzere, gecenin altı parçasından üç parçasını oluşturması sebebiyledir.

Bazı rivayetlerde “سدس الليل = gecenin altıda biri” ifadesi geçer. Mesela bir rivayet şöyledir:

“Allah’ın en sevdiği namaz Davud’un namazı, en sevdiği oruç Davud’un orucudur. O, gecenin yarısında uyur, üçte birinde kalkar, altıda birinde (seher vaktinde) yine uyurdu. Bir gün oruç tutar, bir gün yerdî.”¹⁰¹

Gecenin altı kısma ayrıldığını gösteren bazı ifadelere klasik kaynaklarda da rastlanmaktadır. Dua için en uygun vaktin hangisi olduğuna dair bir soruya Nebi (a.s.)’ın “gecenin son ortası = جوف الليل الآخر” şeklinde verdiği cevabın ne anlama geldiği tartışılmış, mesela Hattâbî “جوف الليل الآخر” ifadesi için şu açıklamaları yapmıştır:

“Bu, gecenin altı parçasından beşinci parçasıdır (الجزء الخامس من أسداس الليل). Bu, şu rivayetle de örtüşmektedir: ‘Allah gecenin son üçte biri (الثُلُث الآخر) kalıncaya kadar süre tanır. Dünya semasına iner ve bir talebi olan yok mu giderilsin, tevbe eden yok mu affedilsin’ der.”¹⁰²

Aynı rivayetle; dua için en uygun vaktin hangisi olduğuna dair bir soruya Nebi (a.s.)’ın “gecenin son karnı = جوف الليل الآخر” şeklinde verdiği cevapla ilgili olarak İbn Esîr de şu açıklamaları yapar:

“İfade ile kastedilen gecenin son üçtü biridir. Bu, gecenin altı kısmından beşinci parçasıdır.”¹⁰³

Lügat alimi Zebîdî, “cevf = الجَوْفُ” kelimesinin anlamını verirken yukarıdaki rivayete yer verir ve “جوف الليل الآخر” ifadesi için şu açıklamaları yapar:

“Bu, gecenin son üçte biri anlamına gelmektedir. Gecenin altı kısmından beşincisi demektir. Bazılarının iddia ettiği gibi gecenin yarısı anlamında değildir.”¹⁰⁴

¹⁰¹ Buhari, Teheccüd, 7.

¹⁰² Hattâbî, *Garîbü'l-hadîs*, I, 134.

¹⁰³ İbnü'l-esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-eser*, Beyrut, 1979, I, 841.

¹⁰⁴ Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, “cvf” md.

Tahâvî, yatsı namazının son vaktine dair naklettiği tüm rivayetleri zihnindeki yatsı namazının vaktine dair üçlü taksime göre anlamıştır. Onun en önemli yanlışlığı bize göre bu olmuştur. O, yatsının son vaktine dair zikrettiği ilk rivayette geçen “إلى ثلث الليل” ifadesi ile bu ifadenin “نصف الليل” şeklindeki bir başka ifade şeklini farklı şeyler gibi anlamış, buradan hareketle de yatsı namazının son vaktinin, ilk ifadeye göre üçte birlik kısımla bitmesi gerekirken ikinci ifadeye göre üçte birlik kısım geçtikten sonra da devam ettiği ihtimali olduğunu söylemiş ve iki ihtimal sebebiyle diğer rivayetlere bakma gereğinden bahsetmiştir.

Naklettiği iki ayrı rivayette yatsının son vaktine dair geçen “حين يتصف الليل” ve “إلى نصف الليل” ifadelerini Tahâvî yatsı namazının vaktinin gecenin üçte birinden sonraya da sarktığına delil getirmiştir. Oysa bu iki ifade ile önceki rivayette geçen “إلى ثلث الليل” ifadesinin aynı zamanı göstermesi yönüyle birbirinden anlam bakımından herhangi bir farkı yoktur. Rivâyetlerde geçen her iki ibare de gecenin üçte birlik kısmının bittiği ânı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu, gecenin karanlığının başladığı ânı ifade etmek için “batı ufkundaki son ışığın kaybolduğu ân” ile “karanlığın başladığı ân” cümlelerinin aynı ânı; “Bizim bahçenin bitimine kadar git.” ile “Komşunun bahçesinin başladığı yere kadar git.” cümlelerinin aynı sınırı ifade etmesi gibidir. Yatsının sonuna dair gerek hadislerde gerek fıkıh kaynaklarında geçen “إلى ثلث الليل” ve “إلى نصف الليل” şeklindeki iki ayrı ifadenin esasında anlam bakımından aynı şeyi ifade ettiğine başkaları da işaret etmiştir. Mesela Mâverdî, her iki ifadeyi de kullanması sebebiyle tabiîlerinin İmam Şâfi’î’nin bu konuda iki ayrı görüşe sahip olduğu sonucuna vardıklarını hatta bu ifadelerin geçtiği rivayetlerle de bunu temellendirdiklerini bildirdikten sonra Ebu’l-‘Abbas b. Süreyc’in bu çıkarıma katılmadığını, Şafi’î’den nakledilen ve rivayetlerde de geçen “إلى ثلث الليل” ile yatsıya başlamanın son vaktinin; “إلى نصف الليل” ile de yatsıyı bitirmenin sonunun kastedildiği, dolayısıyla her iki ifadenin de aynı ânı ifade ettiğini nakleder.¹⁰⁵

Tahâvî’nin, yatsı namazının vaktinin gecenin üçte birinden sonraya sarktığına dair görüşünü desteklemek için, Rasûlullah’ın bir gece yatsı namazını geciktirdiğiyle alakalı bazı rivayetler ve bu rivayetlerde geçen farklı ifadelerden hareket etmesi de aynı yanlışlığın sonucudur. Çünkü bu rivayetlerde görülen “حين ذهب ثلث الليل”, “حتى إذا انتصف الليل أو بلغ ذلك”, “إلى ثلث”, “حتى إذا انتصف الليل أو بلغ ذلك”, “حين ذهب ثلث الليل”, “حتى كاد يذهب شطر الليل”, “إلى شطر الليل”, “إلى قريب من شطر الليل”, “حتى كاد يذهب شطر الليل” şeklindeki ifade farklılıkları, ravilerden kaynaklanıyor olup aynı zaman dilimini ifade etmektedir ki o da gecenin üçte birlik kısmının bitişi, dolayısıyla gecenin yarısının yani gecenin ikinci kısmının başlama ânıdır.

Tahâvî’nin, yukarıda sözü edilen rivayetin “إلى شطر الليل” ifadesinin geçtiği farklı aktarımından hareketle yatsı namazının gecenin yarısından sonra yani ona göre üçüncü kısımda da kılınabileceğini söylemesinde de aynı yanlışlık etkili olmuştur. Tahâvî aynı rivayetin raviler tarafından farklı ifadelerini farklı zamanlar olarak algılar ve bunlara farklı hükümler bina eder. Oysa Tahâvî, bu farklı ifadelerin hepsinin esasında tek bir olayın, yani Rasûlullah’ın bir gece namazı geciktirip gecenin üçte biri sona ererken yani gecenin ikinci kısmı

¹⁰⁵ Mâverdî, *el-Hâvî fî fıkhi’s-Şâfi’î*, Kahire, 1994, II, 25. Bu görüşün eleştirisi için bkz. Nevevî, *Kitâbü’l-Mecmû’*, Beyrut, trs., III, 31.

başlamak üzereyken kıldığına dair olayın anlatıldığına farkında olmalıydı. Zaten tüm rivayetlerde geçen “ولم تزالوا في صلاة ما انتظرتموها” şeklindeki kısım aynı rivayetten bahsedildiğini gösteren önemli bir işarettir. Öte yandan “نصف الليل”, “وسط الليل”, “شطر الليل” ve “جوف الليل” gibi ifadelerin bazı rivayet ve ibarelerde aynı anlamı ifade edecek şekilde kullanılabildiği de gözden kaçırılmamalıdır.

Tahâvî aynı olayın Âişe validemizden nakledildiği rivayette geçen “حتى ذهب عامة الليل” şeklindeki ifadeyi yatsının vaktinin gecenin yarısından sonra da devam ettiğine delil getirir. Tahâvî bu ifadeyi yorumlarken önce “Gecenin çoğunun geçmesi ile yatsının vaktinin geçmediği anlaşılmaktadır.” der, ardından da tüm bu rivayetlerden, gecenin tamamının yatsının vakti olduğu sonucuna varır. Hemen devamında da yatsının fazilet bakımından üç farklı vakti olduğunu söyler ve en az faziletli vaktin gecenin ilk üçte birlik kısmı bitene kadar olan kısım olduğunu söyler. Oysa Tahâvî’nin Âişe validemizden naklettiği rivayette geçen “Şayet ümmetime zorluk olmayacağını bilsem, bu namazın (en faziletli) vakti budur (derim)” şeklindeki ifadesi Tahâvî’nin vardığı sonucu tamamen geçersiz kılmaktadır. Çünkü Tahâvî bunu söylemekle Rasûlullah’ın en faziletli olduğuna işaret ettiği vakti –ki bu vakit gecenin ilk üçte birlik kısmının son ânıdır- fazileti en düşük vakit ilan etmiş olmaktadır. Bunun sebebi, onun, rivayette geçen “حتى ذهب عامة الليل” şeklindeki ifadeyi yanlış anlamasıdır. Âişe validemizden nakledilen rivayette sözü edilen vakit gecenin ilk üçte birlik kısmıdır. Rivayetin sonundaki ifade bunu göstermektedir. Nitekim bazı şarihler de hem sözü edilen rivayette geçen “حتى ذهب عامة الليل” ifadesi ile kastedilenin gecenin tamamı değil çoğu olduğunu hem de bu ifadeyi gecenin tamamı gibi anlamının, rivayetin sonundaki ifadeyle uyuşmadığını söylemişlerdir. Mesela Şevkânî, Nevevî’den naklen, rivayette geçen “إنه لوقتها” ifadesinden hareketle yatsının vaktinin gecenin yarısından sonra devam edeceğinin söylenemeyeceğini, çünkü ulemadan hiç kimsenin yatsı namazını, gecenin yarısından sonraya tehir etmenin en faziletli davranış olduğunu söylemediğini belirtir.¹⁰⁶

Ayrıca yukarıda sözü edilen rivayette geçen “حتى ذهب عامة الليل” şeklindeki ifadenin ravinin nakli olduğunu, bu ifadenin diğer rivayetlerde “حين ذهب ثلث الليل”, “حتى إذا انتصف الليل أو بلغ ذاك”, “إلى”, “إلى قريب من شطر الليل”, “إلى شطر الليل”, “حتى كاد يذهب شطر الليل” “ثلث الليل” şeklinde geçtiğini hatırlatmamız gerekir.

Tahâvî’nin, Ömer (r.a.)’ın yazdığı belirtilen mektupta geçen yatsı namazı ile ilgili “إلى ثلث الليل” ve “إلى نصف الليل” ifadelerine değil de “حين شئت” ve “إلا من شغل” ifadelerine vurgu yapıp yatsının vaktinin tüm gece olduğu sonucuna varması da şaşırtıcıdır. Onun, bu ifadelerden böyle bir sonuca varması da yine zihnindeki vakit tasnifinin bir sonucudur. Oysa sözü edilen mektupta geçen “حين شئت” ifadesi ile kastedilen, ilk üçte birlik kısmın yatsıya tekabül eden vaktinin herhangi bir ânı demektir. Öte yandan “bir meşgale durumu hariç” şeklindeki ifadeyle –şayet bu ifade rivayete sonradan eklenmiş değilse-, bir meşgale olması halinde

¹⁰⁶ Şevkânî, *Neylül-evtâr*, II, “14-15; Ebu’l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mübârekfûrî (ö. 1353/1935), *Tuhfetü’l-Ahvezî bi şerhi Câmi’i’t-Tirmizî ve ma’ahu Şifâü’l-Gilel fi şerhi Kitabi’l-İlel*, Kahire, 2001, I, 374.

yatsı namazını bu vakte yani ilk üçte birlik kısmın son ânına kadar geciktirmeyip ilk vaktinde kılmanın kastedilmiş olma ihtimali üzerinde de düşünülmelidir.

Sonuç olarak Tahâvî, aynı olayın farklı ifadelerini birleştirmek ve doğru olan ifadeyi tespit etmek yerine, sanki her bir rivayet farklı olayla ilgiliymiş ve rivayetlerde geçen lafızlar manen rivayet değil de tevatür seviyesindeymiş gibi lafızlar üzerine farklı hükümler bina etmiştir. Tahâvî bu tutumunu, aynı kişilerden aynı konuda yapılan rivayetlerde geçen lafız farklılıkları hususunda da sürdürmüştür.

Öte yandan Tahâvî'nin aynı olaylarla ilgili ama farklı lafızlarla nakledilen rivayetlerdeki bazı ifade farklılıklarının hadis kaynaklarında bulunmadığını söylememiz gerekir.

Tahâvî'nin, yatsının son vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiğine dair görüşün Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in de görüşü olduğunu söylemesi de izaha muhtaçtır. Bunun, en azından Ebû Hanife için doğru olmadığını bilmekteyiz.

Sonuç olarak Tahâvî'nin, aynı rivayetle ilgili ifade farklılıklarından yaptığı, yatsının vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiğine dair çıkarımı Hanefi kaynaklarına hadis olarak geçmiştir.

e. Hanefî Kaynaklarında Yatsı Namazının Son Vaktine Dair Zikri Geçen İkinci Rivayet

Çalışmanın başında da görüldüğü üzere Serahsî, yatsı namazının vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiğine dair ikinci bir delilden daha bahsetmektedir. “Bir namazın vakti, bir başka namazın vakti girinceye dek çıkmaz.”¹⁰⁷ mealindeki söz konusu rivayet için Serahsî, “Bu ifade şayet sabitse bu da bize delil olur.” der ancak bunun şâz olduğunu da belirtir.¹⁰⁸

Serahsî'nin şâz olduğunu söylediği ve Rasûlullah'tan sabit olup olmadığı hususunda kendisinin de şüphe içinde olduğuna işaret ettiği bu rivayet onun naklettiği ibareyle hiçbir hadis eserinde geçmemektedir.¹⁰⁹ Serahsî'nin rivayet için şâz kaydını koymasının bununla ilgisi olmalıdır.

Serahsî'nin sözünü ettiği rivayetin aslının ne olduğuna dair bazı Hanefi fakihleri ipuçları vermektedir. Bunlardan biri Zeyla'î'dir.

Zeyla'î, daha önce de belirttiğimiz üzere, yatsı namazının vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiğine dair Hanefi kaynaklarında Ebû Hureyre kanalıyla Rasûlullah'a nispet edilen rivayetin “garîb” olduğunu söyledikten sonra bu rivayetin menşei hususunda Tahâvî'yi işaret eder ve yatsı namazının fecrin doğuşuna kadar devam ettiğine dair Müslim'den bir rivayete yer verir. Aşağıda zikredeceğimiz bu rivayet, Serahsî'nin zikrettiği şekliyle hadis kaynaklarında bulunmayan rivayetin menşesine işaret etmesi açısından önemli görünmektedir. Rivayet şöyledir:

¹⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 145. İbare şöyledir: “لا يخرج وقت صلاة حتى يدخل وقت صلاة أخرى”

¹⁰⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 145.

¹⁰⁹ Bu rivayete aynı ibareyle Serahsî'nin dışında İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid* isimli eserinde de rastlanmaktadır. Bkz. a.g.m., a.g.e., I, 73.

“Katâde’nin naklettiğine göre Rasûlullah şöyle demiştir: “Uykuda kusur olmaz. Kusur, namazı başka bir namazın vakti girinceye kadar geciktirmekte olur.”¹¹⁰

Zeyla’î bunu zikrettikten sonra şöyle der:

“Bu, her namazın vaktinin bir sonraki namaz vaktine kadar devam ettiğini göstermektedir. Sabah namazının vakti fecrin doğuşu ile girer.”¹¹¹

Yukarıdaki rivayetin ve rivayetten hareketle yapılan yorumun Hanefi şarihlerin eserlerinde Tahâvî’ye ait ifadelerin hemen devamında¹¹² yer alması sebebiyle¹¹³ bu rivayetin ve yorumun ilkin Tahâvî’nin eserinde geçip geçmediği şeklinde bir şüphe belirmiş olsa da yukarıdaki rivayet Tahâvî’nin elimizdeki nüshasında bir yerde geçmektedir, o da yatsı namazının son vaktinin ele alındığı başlık altında değildir.¹¹⁴ Bu durum, sözü edilen ifadelerin Tahâvî’ye ait olmadığı hususunda önemli bir delil kabul edilebilir.

Konuyla ilgili bir başka dikkat çeken husus da Serahsî’nin yatsı namazının son vaktine dair naklettiği bu rivayetin anlama etki etmeyen farklı bir ibareyle hem Serahsî’nin hem de başka Hanefi fakihlerin eserinde geçiyor olmasıdır. Sözünü ettiğimiz ibare şöyledir:

لا يدخل وقت صلاة حتى يخرج وقت الأخرى

Bu şekliyle de hiçbir hadis kaynağında yer almayan¹¹⁵ bu ibare ile önceki arasında anlama etki etmeyen lafız farklılığı bulunmaktadır. İlk rivayet (لا يخرج وقت صلاة حتى يدخل وقت صلاة أخرى) “Bir namazın vakti, diğer namazın vakti girinceye kadar çıkmaz.” anlamına gelirken bu son ibare “Bir namazın vakti, diğer namazın vakti çıkmadan girmez.” anlamındadır.

Serahsî bu son ibareyi, müşterek vakit¹¹⁶ ve namazların cemi¹¹⁷ konularında, her namazın müstakil vakitleri olduğu bağlamında zikreder. Kâsânî ise bu rivayeti yatsı namazının vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiğine dair görüşün delillerinden biri olarak zikreder ve devamında Nebî (s.a.v.)’in, namazın vaktinin girmemesini bir başka namazın vaktinin çıkışıyla kayıtladığını söyler.¹¹⁸

Hanefi kaynaklarında geçen ve yukarıda iki ayrı şeklinden bahsettiğimiz rivayetin menşeinin Hanefi şarihlerin de işaret ettiği gibi Katâde’den nakledilen ve Müslim’de geçen bir rivayete dayanıyor olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Hanefi fakihler de hadis kaynaklarında bulunmayan söz konusu rivayeti Katâde’ye nispet etmişlerdir. O halde bu

¹¹⁰ İbare şöyledir: “ليس في النوم تفريط ، إنما التفريط أن تؤخر صلاة حتى يدخل وقت الأخرى”

¹¹¹ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, I, 223.

¹¹² Mesela bkz. İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, I, 234-235; Aynî, *el-Binâye*, I, 808-809.

¹¹³ Mesela Nasbü’r-râye’de, bu rivayet ve yorum Tahâvî’nin sözlerinin aktarıldığı paragrafın içinde geçmektedir. Bkz. Zeyla’î, a.g.e., I, 234-235.

¹¹⁴ Tahâvî, *Şerhu Me’âni’l-âsâr*, I, 165.

¹¹⁵ Kâsânî’nin yer verdiği bu rivayet hakkında, eserin tahkikini yapan iki ayrı müellif de bu lafzı hadis eserlerinde bulamadıklarını söylemişlerdir. Bkz. Kâsânî, *Bedâi’us’s-sanâi’*, thk. Muhammed Adnan b. Yasin Derviş, Beyrut, 1997, I, 321 (6. dipnot); a.g.m, a.g.e, thk. Muhammed Muhammed Tâmir, Kahire, 2005, I, 397 (10. dipnot).

¹¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 143.

¹¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 150.

¹¹⁸ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, I, 124.

rivayeti ele almamız ve bundan hareketle yatsının sonunun fecrin doğuşuna kadar devam edeceği sonucuna varılıp varılmayacağını değerlendirmemiz gerekecektir.

Müslim’de geçen, “ta’rîs = yolcunun gecenin sonunda konaklaması” hadisi diye bilinen, uzunca bir metni olan ve Katâde’den nakledilen rivayete göre; başlarında Rasûlullah’ın bulunduğu Müslüman kabile Hayber fethi dönüşü tüm geceyi yol olarak geçirdikleri için yorgun düşer ve sabaha karşı uyuyakalırlar. Güneş doğduktan sonra uyanır, güneşin yükselmesinden sonra da sabah namazını kılıp yola devam ederler. Bazılarının, namazın vaktinde kılınmamasının günahının ne olacağı hususunda aralarında konuşmaya başlaması üzerine Rasûlullah şöyle der:

“Baksanıza! Ben sizin için bir örnek değil miyim? Şunu iyi bilin ki; uyku sebebi ile namazı geçirmekte bir kusur yoktur; kusur ancak başka namazın vakti gelinceye kadar namazını kılmayan kimsede aranır. Kim bir namaz vaktini uyuyarak geçirirse uyandığı zaman, o namazı kılsın! Ama ertesi gün, o namazı her zamanki vaktinde kılsın!”¹¹⁹

Yukarıdaki rivayetin sonuç cümlesinin “Kim bir namazı unutursa hatırlayınca onu kılsın”¹²⁰ şeklinde farklı nakilleri de bulunmaktadır. Ancak Hanefi fakihlerin bazılarının yatsının vaktinin fecrin doğuşuna kadar olduğuna dair mezhep görüşünü temellendirmek için zikrettikleri ifade ilk yer verdiğimiz rivayette geçmektedir ki o da “Kusur ancak başka namazın vakti gelinceye kadar namazını kılmayan kimsede aranır (إنما التفريط على من لم يصل) (الصلاة حتى يجيء وقت الصلاة الأخرى)” şeklindeki ifadedir ve onlar bu ifadeden hareketle, “Bir namazın vaktinin, o namazı takip eden diğer namazın vakti girene kadar devam eder.” şeklinde istidlalde bulunmuşlardır.

İşte daha önce Serahsî ve Kâsânî gibi bazı fakihlerin zikrettikleri ve hadis eserlerinde bulunmadığını söylediğimiz “لا يدخل وقت صلاة حتى يدخل وقت صلاة أخرى”, “لا يخرج وقت صلاة حتى يخرج وقت صلاة أخرى”, “حتى يجيء وقت الصلاة الأخرى” şeklindeki ifadeler, yukarıdaki rivayetin “حتى يجيء وقت الصلاة الأخرى” kısmından, yatsı namazının vaktini fecrin doğuşuna kadar uzadığı görüşünü temellendirmek için oluşturulmuş ibareler olmalıdır. Oluşturulan bu ibarelerden her namazın vaktinin bir sonraki namazın vakti gelinceye dek devam ettiği kuralı ortaya konmuştur.

Tam bu noktada sorulması beklenen “Sabah namazının vakti de öğle namazına kadar devam eder mi?” şeklindeki soruya da, sabah namazının vaktinin bundan istisna edildiği hususunda icmânın olduğu söylenerek cevap verilmiştir.¹²¹ Oysa sözü edilen yukarıdaki rivayette sabah namazı güneşin yükselmesi ile öğle namazı vakti arasında kılınmıştır.

¹¹⁹ Müslim, *Mesâcid ve Mevâdi’u’s-Salât*, 311.

ثم قال أما لكم في أسوة ؟ ثم قال ليس في النوم تفريط إنما التفريط على من لم يصل الصلاة حتى يجيء وقت الصلاة الأخرى فمن فعل ذلك فليصلها حين ينتبه لها فإذا كان الغد فليصلها عند وقتها

¹²⁰ Buhârî, *Mevâkîtü’s-salât*, 35; Müslim, *Mesâcid ve Mevâdi’u’s-Salât*, 309, 314; Nesâî, *Mevâkîf*, 55.

İbare şöyledir: “قال من نسي الصلاة فليصلها إذا ذكرها”

¹²¹ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Temâmü’l-minne fi’t-ta’lîk ‘alâ fîkhi’s-sünne*, (el-mektebetü’l-İslâmiyye), 1409 (3. baskı), s. 140; Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, I, 374. Sabah namazının istisna edilme gerekçesi olarak, Rasûlullah’tan rivayet edilen “Her kim güneş doğmadan sabah namazının bir rekâtını kılmış olursa o namazı yetmiş olur. = من أدرك ركعة من الصبح قبل أن تطلع الشمس فقد أدرك الصبح” şeklindeki hadisin mefhumu olduğu da söylenir. (bkz. Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim*, Beyrut, 1392, V, 187)

Bunun sebebi sözü edilen rivayetin uyku ve unutma haliyle mukayyet olmasıdır. Nitekim Elbânî de, Seyyid Sâbık'ın bu konudaki görüşlerini ortaya koyduktan sonra, bu rivayetten hareketle her namazın vaktinin bir sonraki namaz vakti girene kadar devam ettiğine dair sonuca varmanın hatalı olduğunu şu cümlelerle ifade eder:

Musannif¹²² bu hadisi bu konuda delil getirmekle Şevkânî ve diğerlerine uymuştur. Oysa bu hadiste, onların görüşlerine dayanak teşkil edecek hiçbir delil yoktur. Çünkü bu hadiste namaz vakitlerine dair bir açıklama bulunmamaktadır. Üstelik bu hadis namaz vakitlerini beyan etmek için de varid olmamıştır. Hadis bu konuyla alakalı değildir. Bu hadis, herhangi bir namazı -ki bu namaz, ister ikindi gibi hemen arkasından başka bir namazın (akşam namazı) olduğu namaz olsun, isterse de sabah namazı gibi hemen arkasından başka bir namazın gelmediği bir namaz olsun- kasıtlı olarak vakti çıkana kadar geciktiren kimsenin günahını beyan etmek için varid olmuştur. Bu hadisin, Rasûlullah'ın sahabeleriyle bir yolculukta uyuyakaldığı için sabah namazını kaçırmaması, sahabelerin de bu olayı kendilerinden sadır olmuş büyük bir kusur sayması üzerine varid olması da buna delalet etmektedir. Çünkü Rasûlullah "Ben sizin için bir örnek değil miyim?" demiştir. Şayet hadisten kastedilen, onların iddia ettikleri gibi, her namazın vaktinin bir sonraki namazın vakti girinceye kadar devam etmesi olsaydı, bu hadisin sabah namazının vaktinin öğle namazı vaktine kadar devam ettiği hususunda sarih bir nas olması gerekirdi. Oysa onlar bunu söyleyemiyorlar. Bundan dolayı sabah namazını bu hükümden istisna etmekte zorlanmışlardır. Bu istisna, hadisin açıkladığımız sebab-i vüruduna göre onların iddialarını geçersiz kılıyor. Çünkü bu hadis sabah namazıyla ilgili olarak varid olmuştur. Öyleyse sabah namazını bundan istisna etmek nasıl mümkün olur? Gerçek şu ki, bu hadis namaz vakitlerini belirlemek için değil, aksine herhangi bir namazı kasıtlı olarak kendi vaktinden çıkarmayı inkar etmek için varid olmuştur. Bundan dolayı "el-Muhallâ"da İbn Hazm bunların sözü edilen bu istidlallerine cevap olarak şöyle demiştir: 'Bu hadis onların söylediklerine asla delalet etmez. Onlar, sabah namazının vaktinin öğle namazı vaktine kadar uzamadığı hususunda bizimle aynı görüştedirler. Dolayısıyla, bu hadis herhangi bir namazın vaktinin kendisinden sonra gelen bir namazın vaktine kadar uzayacağına delalet etmez. Hadiste sadece, bir namazı, bir diğer namaz vaktine kadar geciktirenin günah işlediği bildirilmektedir. Namazın son vakti sonraki namazın ilk vaktine ister bitişik olsun ister olmasın. Ayrıca bu hadiste, bir namazı vakti çıkana kadar geciktirenin kusur işlemiş olup olmadığına dair bir şey de yoktur. Aksine hadiste buna değinilmemiştir. Ancak bu konudaki açıklama, her namazın vaktinin çıkışına dair ifadelerin yer aldığı diğer rivayetlerde bulunmaktadır. Bilinmesi gereken, Allah'ın belli bir vakitte yapılmasını belirlediği bir ameli, o vaktin dışında yapanın Allah'ın sınırlarını aşmış olacağıdır. Zaten Allah Teâlâ 'Her kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerin ta kendileridir.'¹²³ buyurmuştur.¹²⁴ Daha önce, o hadiste yatsı vaktinin fecre kadar uzayacağına hiçbir delil olmadığı sabit olmuştu. Öyleyse, yatsının vaktini belirleme konusunda açık olan diğer hadislere müracaat etmek gerekmektedir. Nitekim Rasûlullah da 'Yatsının vakti gecenin orta yarısına kadardır.' demiştir."¹²⁵

Elbânî daha sonra, Ömer b. el-Hattab'ın Ebû Musa el-Eş'arî'ye yazdığı rivayet edilen mektupta geçen "فإلى شطر الليل" ifadesinden hareketle yatsının vaktinin sadece gecenin yarısına kadar devam ettiğini söyler.¹²⁶

Toparlayacak olursak, Hanefi mezhebinde yatsı namazının vaktinin fecrin doğuşuna kadar devam ettiğine dair görüşün ikinci delili olarak zikredilen rivayette geçen "حتى يجيء وقت الصلاة"

¹²² Elbânî'nin musannif dediği kişi Seyyid Sâbık'tır. Seyyid Sâbık'ın konuyla ilgili ifadeleri için bkz. a.g.m., *Fikihü's-sünne*, Beyrut, 1996, I, 79.

¹²³ Bakara 2/229.

¹²⁴ İbn Hazm'ın bu ifadeleri için bkz. a.g.m., *el-Muhallâ*, Beyrut, 1988, II, 211.

¹²⁵ Elbânî, *Temâmü'l-minne fi't-ta'lik 'alâ fikhi's-sünne*, s. 140 vd.

¹²⁶ Elbânî, *Temâmü'l-minne fi't-ta'lik 'alâ fikhi's-sünne*, s. 142.

”الأخرى“ şeklindeki ifade, namaz vakitleri arasında, bir namaz vakti çıktığında hemen sonrakinin vaktinin girdiği yahut bir sonrakinin vakti girdiğinde öncekinin vaktinin çıktığı şeklinde bir düzen olduğu anlamına gelmemektedir. Rivayet, uyku ve unutma durumunda namazın kılınması gereken zamanı belirlemektedir. Rivayete göre kişi, uyandığında ya da hatırladığı andan itibaren bir sonraki namaz vakti girmeden o namazı kılmalıdır. Böylesi bir durumda kişi mazurdur ve bir sonraki namaz vakti girmediği süre içinde o namazı vaktinde kılmış yani eda etmiş sayılacaktır. Nitekim Kur’ân’da Allah’ın hiçbir kimseye gücünün üzerinde bir yük yüklemeyeceğini, unutma ve hatadan dolayı kulları hesaba çekmeyeceğini¹²⁷ bildirmesi de bunu desteklemektedir. Şayet yukarıdaki rivayetten, bir namazın vaktinin, diğer namazın vakti girinceye kadar devam ettiği anlaşılabilecek olursa, kılmadığı bir namazı günler sonra hatırlayan kişinin bu namazı kılmaması gerekir. Oysa bu kişi de hatırladığı andan itibaren bir sonraki namazın vakti girinceye kadar kıldığında o namazı vaktinde eda etmiş sayılacaktır. İşte ibarede geçen ”حتى يجيء وقت الصلاة الأخرى“ şeklindeki ifade, uyanıldığı ve hatırlanıldığı andan itibaren bir sonraki namaz vakti anlamına gelmektedir. Sözü edilen rivayette Rasûlullah sabah namazını kerahat vakti geçtikten sonra kıldırması, böylece bu sabah namazından sonraki namaz olan öğle namazının vakti girmeden sabah namazı kılınmıştır. Sabah namazının vakti öğle namazına kadar devam etmediğine göre rivayette geçen ”حتى يجيء وقت الصلاة الأخرى“ şeklindeki ifadedden ”her namazın vaktinin bir sonraki namazın vakti gelinceye dek devam ettiği“ şeklinde bir kural çıkartılamaz. Yani bizzat bu rivayet böyle bir kuralın çıkartılmasına manidir. Öte yandan, Elbânî’nin de isabetle tespit ettiği gibi, sabah namazından bahseden bir rivayetten istidlalde bulunulurken sabah namazı bu istidlalden istisna edilmiş, bir nevi kural hatası yapılmıştır.

Yukarıdaki rivayetin ve rivayette geçen söz konusu ifadenin namaz vakitlerinin sınırlarını ortaya koyma anlamına gelmediğinin bir başka delili de bir namazı diğer namazın vakti girene dek kılmamanın tefrit yani kusur değil büyük günah olduğudur. Hiç kimse vakti içinde namazı kılmayıp daha sonra kılmaya kusur dememiştir. Bu da rivayetin unutma ve uyuyakalma ile ilgili olduğunu göstermektedir. Unutma ve uyuyakalmaya dair bir rivayette, bir namazın vaktinin bir sonraki namazın vaktinin girmesine dek devam edeceğine dair bir ifadenin kullanılması konuya uygun düşmemektedir. Bu durumda rivayette geçen ”حتى يجيء وقت الصلاة الأخرى“ şeklindeki ifade, unutma ve uyuyakalmayla ilgilidir.

Öte yandan öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarında olduğu gibi, vakit açısından geçişlilik taşıyan namazlardan birini diğerinin zamanında kılmanın da tefrit (kusur) mi sayılacağı, cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Mesela bir kişi öğle namazını ikindi namazının vaktinde kılsa yahut yatsı namazını akşam namazının vaktinde kılsa buna tefrit mi denilecektir? Öğlenin bitişi ile ikindinin başlangıcı, akşamın bitişi ile yatsının başlangıcı Kur’ân’da açıkça belirtilmediği için bu vakitler arasında kişi namazını herhangi birinin vaktinde kılabilir. Zaten bunlar cem’ yapılabilen vakitlerdir. Bu da, söz konusu ibarenin doğrudan namaz vakitleriyle ilgili olmadığını gösterir.

¹²⁷ Bakara 2/286.

Hanefi mezhebinde yatsı namazının fecrin doğuşuna kadar devam ettiğine dair görüşün Cibrîl hadisi ile telifi bağlamında bir açıklamaya makalenin baş taraflarında, Bâbertî'ye nispet ederek atıfta bulunmuştuk. Belki burada da buna kısaca değinmekte yarar olabilir. Hadiste Cibrîl'in Rasûlullah'a namaz kıldırıldığı vakitlerin o namazın son vakti hususunda kayıt getirmediği, mesela ikinci gün sabah namazını ortalık aydınlandığı sırada kıldırıldığı ama bu namazın vaktinin güneşin doğuşuna kadar devam ettiğinin bilindiği söylenmekteydi. Buradan hareketle aynı şeyin yatsının sonu için de geçerli olabileceği yani Cibrîl'in ikinci gün yatsı namazını gecenin üçte biri geçerken kıldırmasının, yatsının son vakti için bir kayıt anlamı taşımayacağı söylenir.¹²⁸ Ayrıca bu rivayette Cibrîl'in yatsı namazını kıldırıldığı vaktin yatsı için müstehab vakit anlamı taşıdığı da söylenir.¹²⁹

Namaz vakitleriyle ilgili olarak sadece konuyla ilgili Cibrîl hadisini dikkate alacak olursak, sözü edilen istidlalin bazı haklı tarafları olduğunu söyleyebilirdik. Mesela sözü edilen rivayette, her iki günde de Cibrîl'in akşam namazını aynı vakitte yani güneş batar batmaz kıldırması dikkat çekicidir. Bu, gerçekten de akşam namazının müstehab vaktinin güneşin batmasının hemen sonrası olduğunun güçlü bir delili gibi gözükmektedir. Nitekim bazıları akşam namazının vaktinin, güneş batar batmaz akşam namazı kılınacak kadar vakitle mukayyed olduğunu söylemişlerdir.¹³⁰

Bu, Cibrîl'in namaz kıldırıldığı diğer vakitler için de böyle bir ihtimalin varlığının sorgulanmasını gerektirmektedir. Mesela Cibrîl'in, ikinci gün öğle namazını, bir önceki gün ikindi namazını kıldırıldığı vakitte kıldırması olmasına rağmen; yine ilk gün yatsı namazını şafağın kaybolduğu ânda kıldırması olmasına rağmen bu vakitler arasında geçişlilik olduğunu biliyoruz. Yani öğlenin sonu ile ikindinin başı ve yine akşamın sonu ile yatsının başına dair Kur'ân'dan net kayıtlar bulamıyoruz. Zaten bunlar Rasûlullah'ın cem' yaptığı vakitler olarak da bilinmektedir. Yine -bazı Hanefi fakihlerin de dediği gibi- Cibrîl'in ikinci gün sabah namazını ortalık aydınlandığında kıldırması olmasına rağmen sabah namazının son vaktinin güneşin doğuşu olduğunun bilinmesinden hareketle aynı şeyin yatsı için de geçerli olma durumu dile getirilmiş, bu, yatsının son vaktinin fecrin doğuşuna kadar olduğu görüşünde olan Hanefiler tarafından, Cibrîl hadisini delil olarak yatsının son vaktinin gecenin ilk üçte birlik kısmı olduğunu söyleyen İmam Şâfiî'ye karşı bir delil olarak sunulmuştur.

Cibrîl hadisi Kur'ân bütünlüğünde değerlendirildiğinde, sabah ve yatsı namazları için yukarıdaki iddianın isabetli olmadığı görülmektedir. Her şeyden önce rivayette sabah namazı için "حين اسفر" ifadesinin güneşin doğmasına ancak sabah namazını kılacak kadar bir vakti ifade etmek için kullanılmış olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Çünkü sabah namazı bir gece namazıdır. Gecenin son zülfesidir. Gece güneşin doğuşuyla bittiğine göre Cibrîl ikinci gün sabah namazını güneşin doğmasına az bir süre kala kıldırması olmalıdır. Nitekim "isfâr vakti"nin, güneşin doğmasından önce, herhangi bir yıldızın gözükmeyeceği kadar aydınlık olan vakit olduğu ve bu esnada güneşin ufku 6° den daha az bir konumda

¹²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 143.

¹²⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, I, 124.

¹³⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, I, 124.

olduğu, bu vakitten itibaren de güneşin doğmasına yaklaşık 20-25 dakika kaldığı düşünölmelidir.¹³¹

Aynı şey yatsı namazı için de geçerlidir. Yatsı namazı Kur'ân'a göre "gecenin kararmasına kadar = إلى غسق الليل" kılınmalıdır. Dolayısıyla yatsının vaktinin gecenin kararmasından sonra devam ettiğini söylemek Kur'ân'a aykırı bir söylem olur. O halde ikinci gün yatsının kılındığı vaktin kayıt bildirdiğı kabul edilmelidir.

Son olarak yatsının son vaktine dair Hanefi kaynaklarında akli bir delilden de sözedildiğini söylemeliyiz. Mesela Kâsânî, önce vitir namazının yatsı namazına tabi bir namaz olduğunu söyler, ardından da vitrin en faziletli vaktinin seher vakti olduğunu hatırlatır. Kâsânî böylelikle vitir namazının vakti seher vaktine kadar uzuyorsa vitrin tabi olduğu yatsı namazı da o vakte kadar uzar demek istemektedir.¹³² Vitir namazının yatsı namazına tabi olduğunu söylemenin herhangi bir delili yoktur. Vitir namazı teheccüd namazıdır. Uyuyup uyandıktan sonra kılınır. Bu namazın en faziletli vaktinin seher vakti olması yatsı namazının da bu vakte kadar devam ettiğini göstermez. Şayet vitir namazı yatsı namazına tabi ise yatsı namazının da en faziletli vaktinin seher vakti olması gerekirdi. Oysa böyle değildir, bunu söyleyen de yoktur. Aksine Hanefi fakihleri bu vaktin yatsının fazilet bakımından en düşük vakti olduğunu söylerler. Bir şeyin bir başka şeye tabi olduğu söyleniyorsa, hükümde de ona tabi olduğu kabul edilmelidir. Vitir namazı yatsıya tabi ise yatsının vaktinde ama yatsıdan önce kılınabilmelidir. Bunu söyleyen de yoktur. Aksine bizzat Kâsânî, Cibrîl hadisinde yatsı namazının fazilet vaktinin bildirildiğini söyleyerek¹³³ kendisinin dile getirdiğı vitrin yatsıya tabi olduğu iddiasını kendisi geçersiz hale getirmektedir.

f. Sonuç

Bu çalışmada, yatsı namazının son vaktine dair Hanefi mezhebindeki genel görüşün, tarihi seyri içinde bir değişim gösterip göstermediğı, şayet gösterdi ise bunun nasıl gerçekleştiğı ve ne şekilde temellendirildiğini ortaya koymaya çalıştık. Bu bağlamda;

Mezhebin en erken dönem kitaplarından el-Asl'da, Ebû Hanife'nin, yatsı namazının son vaktinin "gecenin yarısına kadar" olduğuna dair görüş belirttiğı, bu vakitten sonra kılınması halinde kerahatle de olsa yatsı namazının geçerli olduğuna dair bir ifadenin aynı eserde ve hemen yukarıdaki görüşün devamında yer almasının metne yapılan bir müdahale olup olmadığının izaha muhtaç bir konu olduğu,

Serahsî'nin, Ebû Hanîfe'nin yukarıda sözü edilen görüşünü yorumlayarak, "gecenin yarısına kadar" şeklindeki kaydın namazın geciktirilmesinin mübah olduğu vakti ortaya koyan bir kayıt olup, sonraki vakitte kılınan namazın da geçerli olduğunu söylediğı,

Serahsi ve sonraki fakihlerin yatsı namazının fecrin doğuşuna kadar devam ettiğine dair mezhep görüşünü temellendirmek için zikrettikleri iki rivayetten birinin hadis değil;

¹³¹ Bkz. Abdulaziz Bayındır, <http://www.suleymaniyevakfi.org/ramazan-ve-oruc/namaz-ve-oruc-vakitleri-brsadece-muslim-olanlar-icin.html>

¹³² Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, I, 124.

¹³³ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, I, 124.

Tahâvî'nin sözü olduğu ve buna bizzat bazı Hanefi fakihlerce işaret edildiği, diğer rivayetin de yatsı namazının son vaktiyle ilgisi olmayan bir rivayetten anlam ve metin değişikliğine gidilerek uyarlandığı, yani hadis olmadığı,

Tahavî'nin, konuyla ilgili rivayetlerde geçen, ibare olarak farklı olmasına rağmen aynı anlama gelen bazı ifadelerden hareketle yatsı namazının fazilet bakımından birbirinden farklı üç vakti olduğuna dair bir düşünceye kapıldığı, onun bu düşüncesinin sonraki Hanefi fakihleri tarafından benimsenip temellendirilmeye çalışıldığı,

Yatsı namazının vaktinin fecre kadar devam ettiğine dair akli bir delil olarak Kasânî tarafından ileri sürülen “vitrin yatsıya tabi olduğu” şeklindeki bir istidlalin ise herhangi bir temelini olmadığı gibi bizzat Kasânî'nin kendi ifadeleriyle de çeliştiği tespit edilmiştir.